

**ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΥ ΚΑΡΠΑΘΟΥ
ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ - ΕΠΑΡΧΕΙΟ ΚΑΡΠΑΘΟΥ**

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

**ΤΟΠΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ, ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΖΩΗΣ,
«ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ» ΚΑΙ «ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ» ΤΟΥ «ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ»:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΧΩΡΙΟΥ ΚΑΡΠΑΘΟΥ
ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1950**

ΑΝΑΤΥΠΟ

**ΚΑΡΠΑΘΟΣ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ
Γ' ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΡΠΑΘΙΑΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ
(Κάρπαθος, 21-26 Μαρτίου 2006)**

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΑΘΗΝΑ 2008

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

ΤΟΠΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ, ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΖΩΗΣ,
«ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ» ΚΑΙ «ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ» ΤΟΥ «ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ»:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΧΩΡΙΟΥ ΚΑΡΠΑΘΟΥ
ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1950

Η πρώτη 15ετία μετά την επανασύνδεση της Δωδεκανήσου με τον εθνικό κορμό ήταν πολύ σημαντική περίοδος του νεότερου ιστορικού της βίου. Στην παρούσα εργασία θεωρούμε την παραπάνω περίοδο ως μια κρίσιμη μεταβατική περίοδο, ένα πέρασμα από μια μακρόχρονη δουλεία σε κατάσταση ελευθερίας, μια μετάβαση από το τοπικό στο εθνικό, μια διαβατήρια περίοδο όπως την όρισε, ήδη από το 1909, ο Α. van Gennep¹. Στην ανάλυσή μας λοιπόν τη θεωρούμε ως μια «επικίνδυνη» διάβαση, επειδή τα όρια του παρελθόντος και του παρόντος είναι ακόμη ασαφή και ανοικτά, επειδή δηλαδή ο παρελθοντικός χρόνος εισβάλλει ακόμη δυναμικά στον παρόντα. Αρρωγός στην ανάλυσή μας² έρχεται η έννοια της μεθοριακότητας (liminality),³ η οποία εκδηλώνεται κατά τη διάρκεια μεταβατικών ιστορικών πε-

1. A. van Gennep, *Les rites de passage. Étude systématique des rites*, Παρίσι 1909 (αγγλική έκδοση *The rites of passage*. The University of Chicago Press, 1960). Νεκρολογίες του βλ. πρόχειρα *Λαογραφία* 17 (1957-58), 317-322, γραμμένη από τον Δ. Σ. Λουκάτο, και *Αρχεόν του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, τ. 24 (1959), 408-414, από τον Δ. Β. Οικονομίδη. Για το θέμα βλ. τώρα Μ. Σέργης, *Διαβατήριες τελετουργίες στον Μικρασιατικό Πόντο (μέσα 19^{ου} αιώνα - 1923)*. Γέννηση, γάμος, θάνατος, Ηρόδοτος, Αθήνα 2007.

2. Ευχαριστώ τον καθηγητή κ. Ευ. Αυδίκο για τη συγκεκριμένη παρατήρηση.

3. Για την έννοια βλ. περισσότερα στα V. Turner, *Dramas, Fields and metaphors: symbolic Action in Human Society*, Cornell University Press, Ithaca 1974, 172. - Ο ίδιος, *The ritual process: structure and antistructure*. Chicago, Aldine, 1969. - Ο ίδιος, *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*. Ithaca, NY, Cornell University Press 1967. - Ashley Kathleen M. (ed.), *Victor Turner and the construction of cultural criticism: between Literature and Anthropology*. Bloomington, Indiana University Press 1990.

ριόδων, όταν τίθενται υπό αμφισβήτηση μερικές ή το σύνολο των θεσμοθετημένων κοινωνικών συμπεριφορών και αξιών, γεγονός που συμβάλλει στην επανεργοποίηση παραδοσιακών πολιτισμικών μορφών. Τα νησιά του δωδεκανησιακού συμπλέγματος, εξερχόμενα από κατοχική περίοδο, ζητούν πιθανώς επιστροφή στην προκατοχική *communitas* ή μια νέα κανονιστική τέτοια, μια νέα κοινωνική μέθεξη (α) σε τοπικό επίπεδο, (β) στο διευρυμένο δωδεκανησιακό (την αίσθηση του ανήκειν στην αναγεννημένη δωδεκανησιακή κοινότητα), και (γ) σε ακόμη ευρύτερο, το εθνικό. Ζητήσαμε λοιπόν να ανιχνεύσουμε (ως υποθέσεις εργασίας) τις τυχόν ταυτίσεις του τέλους μιας εποχής με την αρχή μιας άλλης, τις ανατροπές του παρελθόντος, τις στρατηγικές επιβίωσης που μετέτληε μια ορεινή καρπαθιακή κοινότητα για να ενταχθεί στο μεταπολεμικό δωδεκανησιακό και το εθνικό γίγνεσθαι, τις «λογικές προσαρμογές» που εφάρμοσε στα νέα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα προκειμένου να επιτύχει τους στόχους της.

Ειδικότερα, εκτός από προς διερεύνηση τα παραπάνω ερωτήματα που θέσαμε, μας απασχόλησαν –ως ζητούμενα– και τα εξής:

1. τι προσδοκά άραγε ο απλός άνθρωπος ενός καρπαθιακού χωριού από τη «μητέρα Ελλάδα», με την οποία ο αποδεδειγμένα ηρωικός καρπαθιακός λαός⁴ επιθυμούσε να επανενωθεί; Πώς εκλαμβάνει τη συμπεριφορά της «μητέρας πατρίδας» προς τα «νέα της παιδιά», όταν μάλιστα αυτή αποδεικνύεται εξ αρχής «κακή μητριά»;

2. πώς συγκροτείται ή ανασυγκροτείται η ζωή ενός χωριού του νησιού σε όλα της τα επίπεδα (καθημερινότητας, «ιερού χρόνου» των εορτών της, οικονομίας, σχέσεων με τους γείτονες, κ.ά.)⁵;

3. πώς ο καρπαθιακός λαός εκδηλώνει τον εθνισμό του, στις μεγάλες εορτές-τελετές με τις οποίες τονίζεται η ιστορική μνήμη; Πώς θυμάται το πρόσφατο και το απώτερο παρελθόν του, ενώ παράλληλα βιώνει τα «ψεύτικα τα λόγια τα μεγάλα» των πολιτικών και τη δύσκολη καθημερινότητά του;

4. Βλ. σχετικά Γ. Γεωργίου, *Καρπαθιακά*, τ. Α'. Πειραιεύς 1958, 301 κ.ε. - Ιω. Οθείτης, *Η επανάσταση της Καρπάθου*, 5 Οκτωβρίου 1944. Αθήναι 1965. - Εμμ. Μελάς, *Η Κάρπαθος στον αγώνα της Παλιγγενεσίας*, Όμιλος Καρπαθίων Νέων, Αθήναι 1965. - Εμμ. Πρωτοψάλτης, *Η εθνική αντίσταση των Καρπαθίων κατά την ιταλοκρατίαν*, Εταιρεία Καρπαθιακών Μελετών, Αθήναι 1981.

5. Για τη λαογραφική έρευνα της Καρπάθου βλ. ενδεικτικά Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Η λαογραφική έρευνα της Καρπάθου (1948-1997)*, Αθήνα 1997 (=Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Καρπαθιακή Λαογραφία. Όψεις του λαϊκού πολιτισμού*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου, Αθήνα 2001).

Η έρευνά μας επικεντρώθηκε στην περίπτωση ενός χωριού. Επιλέξαμε συνειδητά το Μεσοχώρι (εφεξής Μ.), μια απομονωμένη, ορεινή κοινότητα της Καρπάθου, με υπόθεση εργασίας ότι στο θέμα τουλάχιστον των *αντιστάσεων της παράδοσης* στο «καινούργιο», σ' αυτό το χωριό η μελέτη θα άφηνε σημαντικά συμπεράσματα, αφού ένα από τα θέματα που επιθυμούσαμε να διερευνήσουμε ήταν κι αυτό των *συνεχειών* και των *ασυνεχειών* στον καρπαθιακό πολιτισμό, προβεβλημένο στη λαογραφική βιβλιογραφία ως «παραδειγματικό μοντέλο» και επιτελούντα πολλές λειτουργίες, κυρίως ως εργαλείο αναπτυξιακής πολιτικής για τους τοπικούς φορείς και ως μέσον για τη διατήρηση των *πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων* που συνέβαλαν στη δημιουργία του (ή την εφεύρεσή του)⁶.

Όλα τα παραπάνω επιχειρούμε τα ανιχνεύσουμε μέσα από την πρώτη κυκλοφορηθείσα μετά το 1947 εφημερίδα του νησιού, την *Καρπαθιακή*, τα φύλλα της οποίας μελετήσαμε μέχρι το 1961. Ως εκ τούτου οφείλουμε εξ αρχής να διευκρινίσουμε ότι μελετάμε την *αναπαράσταση* της κοινωνίας του χωριού, όπως αυτή προβάλλει από τις μηνιαίες ανταποκρίσεις των λογίων της κοινότητας, του Νικ. Βασιλάκη, του Μιχ. Γεωργιάδη και του Αναστ. Ν. Φράγκου. Δεν είναι του παρόντος να επαναλάβουμε πώς αντιμετωπίζουμε τον Τύπο ως πηγή αντλήσεως κοινωνιολογικού και ιστορικού υλικού, με τη συγκεκριμένη του *πολιτική και ιδεολογική ταυτότητα*, με τις συνειδητές ή ακούσιες *αποσιωπήσεις* του, τις *υπερβολές* του, τους ομολογημένους ή μη *στόχους* του, κ.λπ.⁸ Οφείλουμε πάντως να καταστήσουμε σαφές ότι παρά τις διαβεβαιώσεις των συντακτών της εφημερίδας για την «αμερόληπτη στάση» τους στα παρουσιαζόμενα ζητήματα και την ανιδιοτελή υποστήριξη των καρπαθιακών συμφερόντων δεν μπορούμε να παραβλέψουμε – χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποδεχόμαστε – την οξεία κριτική έναντι του φύλλου που εξαπέλυσε ο αείμνηστος Ιωάννης Ζίγδης, ο οποίος τη χαρακτήρισε «κίτρινο

6. Ευ. Αυδίκος, «Η Κάρπαθος ως λαογραφικό και ανθρωπολογικό παράδειγμα», στα *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου Καρπαθιακής Λαογραφίας* (Κάρπαθος, 26-29 Σεπτεμβρίου 2001), επιστημονική επιμέλεια Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Αθήνα 2003, 71-86.

7. *Μηνιαία ανεξάρτητος εφημερίς. Διευθύνεται υπό Συντακτικής Επιτροπής*. Πρωτοκυκλοφορήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1952. Η αρίθμηση των φύλλων της από το 52 (Φεβρουάριος 1957) κ.ε. υπολογίζεται λανθασμένα κατά τέσσερα φύλλα. Δηλαδή, αντί π.χ. του φ. 52 αναγράφεται 56 και το λάθος συνεχίζει τουλάχιστον μέχρι το 1960 που ελέγξαμε εμείς.

8. Μ. Σέργης, *Εφημερίδες και λαογραφία. Η ταυτότητα μιας ναξιακής εφημερίδας. Διαθλάσεις της ιστορίας και της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} και των αρχών του 20ού, Αθήνα 2000, 13 κ.ε.*

τύπο» και «κομματικό όργανο» του βουλευτή της «δεξιάς» και υπουργού Στυλ. Κωτιάδη⁹. Βέβαιο είναι πάντως ότι μελετούμε μια κοινωνία με το βλέμμα της λογισύνης¹⁰, άρα επαναφέρουμε και πάλι το ζήτημα του πώς αυτή διαμορφώνει την τοπική ταυτότητα (που καταναλώνεται από την ίδια την μικροκοινωνία του χωριού και από τους έξω), με την αυτολογοκρισία φυσικά που της επιβάλλει η τοπική κοινωνία και με τη μεταξύ τους ανατροφοδότηση.

Το τελικό συμπέρασμα αυτής της εργασίας είναι πως ο,τιδήποτε πραγματώθηκε προς ωφέλεια του χωριού αυτήν τη μεταβατική 15ετία (όχι μόνον σε επίπεδο κοινωνικών έργων) είναι αποτέλεσμα:

(α) της κοινοτικής συλλογικότητας, εκπεφρασμένης στην έννοια της κοινότητας, ως νομικά έγκυρου και δημόσιου προσώπου της τοπικής κοινωνίας¹¹,

(β) του «μεταναστευτικού κεφαλαίου» των Μεσοχωριτών της διασποράς, και ειδικότερα της Ένωσης Μεσοχωριτών Καρπάθου *Η Παναγία η Βρυσιανή*¹². Ο Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, σχολιάζοντας σε άρθρο του το θέμα, χωρίς να παραγνωρίζει την κρατική αρωγή (δεν νομίζουμε ότι θα μπορούσε να συμπεριφερθεί διαφορετικά σε πρωτοσέλιδο άρθρο) κρίνει πως «ο μεγαλύτερος έπαινος οφείλεται σ' αυτά τα κοινοτικά ταμεία και εις τα ξενιτεμένα τέκνα της Καρπάθου εις Αμερικήν, Ν. Ροδεσίαν και αλλού...»¹³. Οι εκπαιδισμένοι λοιπόν Μεσοχωρίτες είναι παρόντες, αναμειγμένοι δυναμικά στην κοινωνική ζωή του χωριού, με χρηματοδοτήσεις κοινοτικών έργων και με εμβάσματα, που παραπέμπουν στην ενίσχυση της υπόστασης του

9. Καρπαθιακή, φ. 65 (Δεκ. 1957), σελ. 1 και φ. 66 (Ιαν. 1958), σελ. 1.

10. Βλ. ενδεικτικά Μ. Μερακλή, - *Ελληνική Λαογραφία. Τόμος Β'.* *Ήθη και έθιμα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1986, 85 κ.ε. - E. Hobsbawm και T. Ranger, *The invention of tradition*, Cambridge 1983 (= *Η επινόηση της παράδοσης*, Θεμέλιο 2004).

11. Ευθ. Παπαταξιάρχης, «“Δια την σύστασιν και ωφέλειαν της κοινότητος του χωριού”». Σχέσεις και σύμβολα της εντοπιότητας σε μια αιγαιακή κοινωνία», στον τόμο Μ. Κομνηνού - Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Κοινότητα, κοινωνία και ιδεολογία. Ο Κωνσταντίνος Καραβίδας και η προβληματική των Κοινωνικών Επιστημών*, Παπαζήσης, Αθήνα 1990, 349.

12. Για τις αδελφότητες και τους συλλόγους βλ. Β. Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου. Στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Πλέθρον 1995, 110 κ.ε. Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη, *Ανάμεσα στο αστικό κέντρο και τις τοπικές κοινωνίες. Οι σύλλογοι της επαρχίας Κόνιτσας στην Αθήνα*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1999.

13. Καρπαθιακή, φ. 4 (Ιαν. 1953), σελ. 1. Πρβλ. φ. 5 (Φεβρ. 1953), σελ. 1.

χωριού και στην ανάληψη απ' αυτό μιας αξιοπρόσεκτης θέσης στο γίγνεσθαι που δημιουργήσε η μετάβαση από το τοπικό στο εθνικό. Η διάσπαρτη κοινότητα «επιστρέφει» στο χωριό καθημερινά, γίνεται το στήριγμά του, και μ' αυτόν τον τρόπο βαφτίζεται καθημερινά σχεδόν στα νάματα της τοπικότητας και της εντοπιότητας¹⁴.

(γ) της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, ως εκπλήρωση προσωπικού χρέους προς την γενέτειρα, χωρίς να αποκλείονται –κατά περίπτωση– οι συγκαλυμμένες διαστάσεις τέτοιου είδους ανταλλαγών. Κάθε αυτοπροαίρετη προσφορά, δώρο ή δωρεά (που γίνεται υποχρεωτική πολλές φορές υπό το βάρος του καθήκοντος και της συναισθηματικής εξάρτησης από τον γενέθλιο τόπο) ενέχει την έννοια της ανταποδοτικότητας, της ανταλλαγής (με πραγματικά ή συμβολικά αντί-δωρα¹⁵), της απόκτησης κοινωνικού κεφαλαίου, όπως το όρισε ο Bourdieu. Κάθε προσφερόμενο αγαθό υλικής φύσεως, άρα καταναλωτικό, αποκτά αξία μέσω της κοινωνικής και συμβολικής του χρήσης διδάσκει η σύγχρονη (νεοτερική) μελέτη του υλικού πολιτισμού. Μιλάμε κι εδώ δηλαδή για μια ιδιαίτερη κατανάλωση¹⁶.

Η κρατική αρωγή –από την άλλη πλευρά– είναι ελάχιστη, συγκυριακή και συσχετισμένη με πελατειακές σχέσεις εν όψει επικείμενων εκλογών. Θέτουμε σ' αυτό το σημείο προς διερεύνηση ένα επιπλέον θέμα: μήπως πρέπει να συνδεθεί η άστοργη κρατική συμπεριφορά προς το χωριό (από την πολιτεία και την τοπική της αντιπροσώπευση) με την πολιτική - κομματική

14. Για τις συχνά συναντώμενες εδώ έννοιες (α) «ταυτότητα» και τα συμπληρώματά της («πολιτισμική», «τοπική», κ.λπ.), (β) «Εμείς-Άλλοι», (γ) «τοπικότητα», «εντοπιότητα» βλ. ενδεικτικά Μ. Σέργης, *Ακληρήματα. Οι αλληλοσατιρισμοί ως όψεις της ετερότητας στην αρχαία και τη νεότερη Ελλάδα*, Α. Αναγνώστου, Αθήνα 2005 και Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού, *Εαυτός και Άλλος. Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών – Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Αθήνα 2003, όπου και συγκεντρωμένη ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

15. Πρβλ. το κλασικό έργο του Μαρσέλ Μως, *Το δώρο. Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής στις αρχαίες κοινωνίες*, Καστανιώτης, Αθήνα 1979.

16. Βλ. ενδεικτικά Χρ. Βλαχούτσικου, στον τόμο Ρ. Κανταντζόγλου, Μ. Πετρονότη, *Όρια και περιθώρια, εντάξεις και αποκλεισμοί*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2000, 169-190. - Σίβ. Δημητρίου-Κοτσώνη, «Καταναλωτικές πρακτικές και συλλογικές ταυτότητες», στον τόμο Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού, *Εαυτός και άλλος...*, ό.π., 305-342, με ξενόγλωσση σχετική βιβλιογραφία. - Β. Καραποστόλης, *Η καταναλωτική συμπεριφορά στην ελληνική κοινωνία, 1960-1975* (διδασκαρική διατριβή), Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 1984. - Α. Giddens, *Οι συνέπειες της νεοτερικότητας*, Κριτική, Αθήνα 1990, 33-37.

τοποθέτηση των κατοίκων του; Σήμερα ακόμη διαβάζουμε στον Τύπο για τις «επιλεκτικές προτιμήσεις» κυβερνητικών στελεχών προς φιλοκυβερνητικούς δήμους, μεταφραζόμενες σε κάθε είδους παροχές, αυξημένες (συγκριτικά με «μη-κυβερνητικούς» δήμους) επιχορηγήσεις, κ.τ.τ.; Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στις εκλογές του 1956 από τους 259 ψηφίσαντες η κεντρικά Δ.Ε. έλαβε 200 ψήφους και η ΕΡΕ 59, όταν σε ολόκληρη την Κάρπαθο είχαμε αντιστοίχως 1383 και 1529 ψήφους¹⁷. Στις εκλογές της 11^{ης} Μαΐου του 1958 οι Φιλελεύθεροι έλαβαν 188 ψήφους, η ΕΡΕ 77 και η Προοδευτική Αγροτική Δημοκρατική Ένωση (ΠΑΔΕ, συνασπισμός μερίδας των Φιλελευθέρων και των Προοδευτικών του Μαρκεζίνη) 19¹⁸, ενώ σ' αυτές του 1961 η ΕΡΕ 91 και οι Ένωση Κέντρου 19¹⁹.

Μέγα πρόβλημα και πρώτο το *συγκοινωνιακό* και η συνακόλουθη απομόνωση του χωριού. Οι ανταποκριτές πιστεύουν ότι η επίλυσή του θα σημαίνει το τέλος του αιώνιου αποκλεισμού τους. Για να φτάσει κάποιος στο Μ. πρέπει «να αποφασίση αποστολικήν οδοιπορίαν πεζή ή δι' ημιόνου 6-8 ωρών, από των Πυλών ή του Όθους, ή, αν το λήη η καρδιά του, να μεταβή δια θαλάσσης από των Πηγαδίων εις Άγιον Νικόλαον Σπών και εκείθεν μετά δώρον πορείαν να φθάση εις Μεσοχώριον, ή από Φοινίκι εις Καύκαλον, εάν ο Αίολος δεν έχει εξαπολύση τους ασκούς των ανέμων του (...) οπότε αντί να φθάσετε εις Μεσοχώριον θα επαναπλεύσετε εις την αφετηρίαν σας, αν δεν βρεθήτε αισίως εις Κάσον ή και μακρύτερα ακόμη»²⁰.

Η διάνοιξη του δρόμου Πυλών - Μεσοχωρίου - Σπών είναι λοιπόν δικαιολογημένα το πρώτο σε εμφανίσεις θέμα ολόκληρη τη περίοδο που εξετάζουμε. Χαρακτηρίζεται ως το δεύτερο μεγάλο έργο ολόκληρου του νησιού, μετά τον λιμενοβραχίονα των Πηγαδιών. Επρόκειτο να αρχίσει με χρηματοδότηση της Ούντρα τη δεκαετία του 1940, άρχισε τον Οκτώβριο του 1950²¹, η διάνοιξη καρκινοβατεί καθ' όλη την περίοδο που εξετάζουμε ελλείπει τεχνικών μέσων και εκρηκτικών υλών (ανοίγεται με κασμάδες, οι πέτρινοι όγκοι θρυμματίζονται με καλέμια!!!) και δεν συντηρείται καθόλου.

17. *Καρπαθιακή*, φ. 41 (Φεβρ. 1956), σελ. 1.

18. *Καρπαθιακή*, φ. 69 (Απρίλ. 1958), σελ. 4. Περισσότερα στοιχεία για τις εκλογές του 1958, βλ. π.χ. στο Jean Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, 1946-1965*, τ. 1, Σαββάλας, Αθήνα 2002, 133 κ.ε.

19. *Καρπαθιακή*, φ. 109 (Οκτ. 1961), σελ. 3.

20. *Καρπαθιακή*, φ. 62 (Αύγ. - Σεπτ. 1957), σελ. 3.

21. *Καρπαθιακή*, φ. 8 (Μάιος 1953), σελ. 1-2. - *Καρπαθιακή*, φ. 25 (Οκτώβρ. 1954), σελ. 1.

Το χειμώνα –όταν συνήθως διακόπτονται οι εργασίες– καταστρέφεται από τα δημιουργούμενα ρυάκια, τον Νοέμβριο του 1957, π.χ., το «μέχρι τούδε κατασκευασθέν τμήμα του δρόμου αυτού αποτελεί παρὰ ένα σωρόν ερειπίων» και ο ανταποκριτής ζητά νέα μελέτη²². Οι εκκλήσεις για βοήθεια συμπεριλαμβάνουν και το *do ut des* με την Βρυσιανή: «όσοι βοηθήσουν το έργον τούτο, εκτός της ευγνωμοσύνης των χωριανών μας, θα έχουν και την ευλογίαν της Παναγίας της Βρυσιανής, της οποίας η θαυματουργός εικών, το ωραίον μοναστήρι και η μοναδική εις την Κάρπαθον πανήγυρις θα γίνουν προσιτά εις όλους τους ευσεβείς προσκυνητάς»²³. (Ας προσέξουμε από τώρα αυτό που αναλύουμε παρακάτω: τη νέα διάσταση που θα δώσει στο πανηγύρι τους η διάνοιξη αμαξιτού δρόμου, όπως συνέβη σε δεκάδες άλλες ομοειδών περιπτώσεων στο πανελλήνιο). Το κοινοτικό συμβούλιο ψηφίζει επανειλημμένως δικά του κονδύλια και προσωπική εργασία τριών ημερομισθίων κατ' άνδρα για τη διάνοιξή του²⁴. Η Κ.Ε.Π.Α. Αμερικής στο συνέδριό της του 1955 προσέφερε 500 δολάρια,²⁵ άλλα 500 αργότερα,²⁶ 15 χιλιάδες το 1956.²⁷ Ο δρόμος ανοίγεται τελικά το καλοκαίρι του 1960, όταν ο τότε νομάρχης Παπακωνσταντίνου²⁸ επιχορηγεί το έργο με κρατικά κονδύλια. Κατά τον ανταποκριτή η διάνοιξή του οφείλεται στην προς το τέλος του χρηματοδότηση από το κράτος, στα τεχνικά μέσα, στους συγχωριανούς του εργάτες και στο Σύλλογο Μεσοχωριτών²⁹. Για πρώτη φορά η διάνοιξη γίνεται με εκρηκτικές ύλες και δύο κομπρεσέρ, εκ των οποίων το ένα είναι και πάλι δωρεά του Εμμ. Βασιλειάδη και το άλλο των συλλόγων του εσωτερικού και εξωτερικού, οι οποίοι διοργανώνουν γι' αυτόν τον ιερό σκοπό κάλαντα, χοροεσπερίδες και άλλες εκδηλώσεις³⁰. Είναι φυσικά μια πρόχειρη κατασκευή που φτάνει λίγα χιλιόμετρα έξω από το χωριό (στη θέση Αξάγκια), χωρίς οδοστάτες, έχει ανάγκη συνεχών επισκευών, γίνεται αδιάβατη

22. *Καρπαθιακή*, φ. 64 (Νοέμβρ. 1957), σελ. 1.

23. *Καρπαθιακή*, φ. 34 (Ιούλ. 1955), σελ. 1. Για τη σχέση αυτή μεταξύ πιστών και Θείου βλ. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Do ut des», *Δωδώνη* 16:1 (1987), 253-265.

24. Βλ. ενδεικτικά *Καρπαθιακή*, φ. 18 (Μάρτ. 1954), σελ. 3.

25. *Καρπαθιακή*, φ. 34 (Ιούλ. 1955), σελ. 1.

26. *Καρπαθιακή*, φ. 42 (Μάρτ. 1956), σελ. 3.

27. *Καρπαθιακή*, φ. 43 (Απρ. 1956), σελ. 3.

28. *Καρπαθιακή*, φ. 89 (Μάρτ. 1960), σελ. 3. Η μετάθεση του παραπάνω νομάρχη στις αρχές του 1960 «ελύπησε όλους τους συγχωριανούς».

29. *Καρπαθιακή*, φ. 86 (Νοέ. 1959), σελ. 3.

30. *Καρπαθιακή*, φ. 65 (Δεκ. 1957), σελ. 6.

τον χειμώνα (όπως π.χ. αυτόν του 1961³¹), ενώ το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς διακόπτονται επί μακρόν οι εργασίες, άλλοτε λόγω ελλείψεως χρημάτων, άλλοτε επειδή τίθενται εκτός λειτουργίας τα κομπρεσέρ είτε επειδή δεν υπάρχουν εκρηκτικές ύλες, παρά την δεδηλωμένη θέληση των κατοίκων να βοηθήσουν παντοιοτρόπως το έργο³². Ανακαλύπτουμε πάντως στην εφημερίδα, όταν πια το έργο οδηγείται στο «προσωρινό» τέλος του, ότι ένας κύριος ανασταλτικός παράγων στην ολοκλήρωσή του ήταν οι προϋπάρχουσες ενδοτοπικές διενέξεις, θέμα που αναπτύσσουμε παρακάτω.

Στην κυβερνητική απραξία και αβελτηρία, στον ατομικό της λόγο, ο συλλογικός αντίλογος των λαϊκών ανθρώπων φαντάζει τουλάχιστον λογικός μέχρι και επαναστατικός, αφού θέτει ως πρώτη προτεραιότητα την ανάπτυξη του χωριού μέσα από την αυτοδύναμη παραγωγική του βάση: «Ανεξάντλητος δασικός πλούτος, με προοπτική ευρείας οργανωμένης εκμεταλλεύσεως ναυπηγησίμου ξυλείας, οργανώσεως και αξιοποιήσεως της φθινούσης κτηνοτροφίας και μελισσοκομίας μας, σημαντική πρόοδος εις τε την παραγωγήν και κατανάλωσιν γεωργικών και κηπευτικών προϊόντων κλπ. κλπ. θα είναι τα άμεσα αποτελέσματα της ταχείας αποπερατώσεως του εθνικού επαρχιακού δρόμου μας...»³³. Η συμβολή του κοινοτικού συμβουλίου θα ήταν σημαντικότερη στην ευόδωση του έργου, αν η κεντρική εξουσία είχε αφουγκραστεί την πρότασή του να διατίθεται στο εμπόριο ο ελαιοπυρήνας του χωριού, εφ' όσον οι τιμές ήταν συμφέρουσες, προς αγορά κομπρεσέρ. Οι υπολογισμοί του έδειχναν ότι μπορούσαν να εισπράξουν 20 χιλιάδες δραχμές³⁴. Μια ακόμη πρόταση του κοινοτικού συμβουλίου ήταν να χορηγηθεί άδεια εκχερσώσεως ή εκμεταλλεύσεως κοινοτικής (κρατικής) δασικής περιοχής 2750 στρεμμάτων,³⁵ να αξιοποιήσουν δηλαδή μιαν ακόμη αγνοημένη μέχρι τότε πηγή, αλλά κι αυτή δεν εισακούεται. Είναι ο λόγος των τοπικών κοινωνιών, ένας «αυτοδιαχειριστικός λόγος», μια στρατηγική επιβίωσης, που μένει ανενεργός στις στήλες των εφημερίδων... Η τοπική κοινωνία ζητά εναγωνίως να εκσυγχρονισθεί με τα δικά της μέσα-πηγές, να εξορθολογισθεί η οργάνωση της μικρής οικογενειακής εκμετάλ-

31. Καρπαθιακή, φ. 101 (Φεβρ. 1961), σελ. 3.

32. Καρπαθιακή, φ. 106-107 (Ιουλ. - Αύγ. 1961), σελ. 4.

33. Καρπαθιακή, φ. 102 (Μάρτ. 1961), σελ. 1.

34. Καρπαθιακή, φ. 65 (Δεκ. 1957), σελ. 1 και 5.

35. Καρπαθιακή, φ. 62 (Αύγ. - Σεπτ. 1957), σελ. 3. Πρβλ. Στάθης Δαμιανάκος, Έρση Ζακοπούλου, Χαράλ. Κασίμης, Β. Νιτσιάκος, Εξουσία, εργασία και μνήμη σε τρία χωριά της Ηπείρου. Η τοπική δυναμική της επιβίωσης, Πλέθρον / Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1997, 175 κ.ε.

λευσης (του χωρικού συστήματος δηλαδή), να αξιοποιηθούν άλλες πηγές (ακόμη και εξω-γεωργικές) πλουτισμού· καταθέτει τη δική της «λογική προσαρμογής» στο status quo που τείνει να δημιουργηθεί όσον αφορά τουλάχιστον στον δωδεκανησιακό χώρο, καθώς οδεύει στο σύστημα της προϊούσης ενσωμάτωσης στη σύνολη νησιωτική κοινωνία και στο εθνικό δίκτυο σχέσεων. «Λογική προσαρμογής» που βασίζεται όμως στην ενίσχυση της τοπικής οικονομικής αυτόρκειας, που (λογικά) θα έφερε θετικά αποτελέσματα και σε άλλους τομείς της ζωής της (στο υλικό και πνευματικό εποικισμό).

Ακόμη και η θαλάσσια επικοινωνία με το Διαφάνι της Ελύμπου έχει προβλήματα. Π.χ., εξ αφορμής της υπερτιμώσεως των καυσίμων το Διαφάνι του πλοιάρχου κ. Ορφανίδη που εκτελούσε δύο δρομολόγια εβδομαδιαίως, τον Ιούνιο του 1953 αναγκάστηκε να διακόψει τα δρομολόγιά του, με αποτέλεσμα να απομονωθούν Έλυμπος, Μεσοχώρι και Σπώα³⁶. Το *Ηλιούπολις* του Τυπάλδου τον Μάρτιο του 1953 κάνει δύο μήνες να προσεγγίσει το Φοινίκι. Το βενζινόπλοιο των αδελφών Φαρμακίδου, που προσεγγίζει το Καύκαλο, αποτελεί κάποιους μήνες του 1957 «το μόνο συγκοινωνιακό μας μέσο»³⁷.

Δεύτερο πρόβλημα: η δημιουργία του υδραγωγείου Μισαθών - Λευκού. Από το υπάρχον δίκτυο -στο σημείο που βρίσκεται το έφερε η Ούντρα-υδρεύονται το Μ. και τα Σπώα. Ο τύφος επιδημούσε πάντοτε στο χωριό, εξ αιτίας των φιδιών και των ακαθαρσιών που υπήρχαν πάντοτε στο δίκτυο³⁸. Η ολοκλήρωσή του θα έδινε ζωή στην περιοχή, κυρίως σε χιλιάδες ελαιόδενδρα, στους γεωργούς και τους βοσκούς. Ο Εμμ. Βασιλειάδης έστειλε 1000 μέτρα σωλήνες για τη διοχέτευση του νερού των Μισαθών σε άγιο Γεώργιο και Λακκιά του Λευκού,³⁹ αλλά σιδηροσωλήνες δεν μπορούν να τοποθετηθούν, γιατί η γραφειοκρατία στη Ρόδο θεωρεί «πολυτελή» τη μελέτη του έργου και προβλέπει «τεραστίας δαπάνας δυσαναλόγους προς τας οικονομικής δυνατότητας της κοινότητας»⁴⁰. Οι μετανάστες στη Βαλτιμόρη αποστέλλουν 700 δολάρια για το υδραγωγείο του Λευκού⁴¹.

Τα προβλήματα αναπαραγωγής της τοπικής κοινωνίας δημιουργούν οικονομικό αδιέξοδο, που βρίσκει την επίλυσή του στην έξοδο ενός μεγάλου

36. *Καρπαθιακή*, φ. 9 (Ιούν. 1953), σελ. 4.

37. *Καρπαθιακή*, φ. 65 (Δεκ. 1957), σελ. 5.

38. *Καρπαθιακή*, φ. 6 (Μάρτ. 1953), σελ. 5.

39. *Καρπαθιακή*, φ. 16 (Ιαν. 1954), σελ. 4.

40. *Καρπαθιακή*, φ. 36 (Σεπτ. 1955), σελ. 3.

41. *Καρπαθιακή*, φ. 51 (Ιαν. 1957), σελ. 3.

τιμήματος του πληθυσμού⁴². Η οριστική μετανάστευση στο Εξωτερικό, συνοδευμένη με την αγροτική έξοδο και την μετοικεσία στα αστικά κέντρα Αθηνών και Περαιώς, αποτελεί κι εδώ (όπως σ' ολόκληρη σχεδόν την ελληνική επικράτεια) σταθερό χαρακτηριστικό στοιχείο της κοινωνικής ιστορίας του χωριού.

Όλα αυτά θα πρέπει να τα θεωρήσουμε εντεταγμένα μέσα στο γενικότερο πλαίσιο του νησιού και όχι φυσικά ως αποσπασματικές περιπτώσεις. Μόλις στις αρχές του 1957, όταν υπουργός έχει γίνει ο Στ. Κωτιάδης, εξευρίσκεται ποσόν 1,5 εκατ. για το λιμάνι, το μεγαλύτερο πρόβλημα του νησιού⁴³. Το 1953 κλείνει το Ειρηνοδικείο Καρπάθου («ούτε οι Τούρκοι, ούτε αυτοί οι Ιταλοί ακόμη δεν εσκέφθησαν ποτέ μίαν τόσον τραγικήν δοκιμασίαν εις βάρος του λαού της Καρπάθου και της Κάσου»),⁴⁴ το νησί βρίσκεται επί μακρόν χωρίς λιπάσματα και πλήττεται σημαντικά η γεωργική παραγωγή,⁴⁵ η επικείμενη κατάργηση του επαρχείου Καρπάθου «συνεκλόνισε τον λαό αυτής»,⁴⁶ επί ένα ολόκληρο έτος (με σύμβαση του ΥΕΝ και της εταιρείας Διαπούλη) η επικοινωνία του νησιού με τον Πειραιά γίνεται ανά 15μερο, με το περιβόητο στους παλιούς Καρπαθίους Άνδρος,⁴⁷ και όταν κάποτε καθιερώνεται εβδομαδιαίο δρομολόγιο, το γεγονός χαρακτηρίζεται περιφανής νίκη. Οι ταξιδιώτες αναχωρούν μεσημέρι της Δευτέρας, αναγκάζονται να διαπλεύσουν Αστυπάλαια, Πάτμο, Λέρο, Κάλυμνο, Κω, Τήλο, Νίσυρο, Σύμη, Ρόδο και φτάνουν στην Κάρπαθο το πρωί της Τετάρτης⁴⁸.

Μεγάλο πρόβλημα, με επιπτώσεις στην εσωτερική συνοχή των κοινοτήτων, είναι οι αντιπαλότητες που δημιουργούν στις διάσπαρτες νησιωτικές κοινότητες οι κρατικές παρεμβάσεις, με την άνιση κατανομή των κρατικών κονδυλίων, με τις διαδικασίες άντλησης και αναδιανομής του εθνικού πλούτου, κ.λπ., από τις οποίες τα «μεγάλα νησιά» (= οι ισχυρότερες πελατειακές σχέσεις) βγαίνουν –όπως πάντοτε και παντού– κερδισμένα. Ο Μ. Μιχαηλίδης - Νουάρος επιβεβαιώνει ξεκάθαρα τον κανόνα: «Το κράτος μας έρχεται αρωγόν,

42. Β. Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου...*, ό.π., 174.

43. *Καρπαθιακή*, φ. 51 (Ιαν. 1957), σελ. 1.

44. *Καρπαθιακή*, φ. 9 (Ιούν. 1953), σελ. 1.

45. *Καρπαθιακή*, φ. 14 (Νοέ. 1953), σελ. 4.

46. *Καρπαθιακή*, φ. 21 (Ιούν. 1954), σελ. 1-2. Βλ. το «Υπόμνημα των εν Αθήναις και Πειραιεί Καρπαθιακών - Κασιακών οργανώσεων δια την κατάργησιν του επαρχείου Καρπάθου», ό.π., σελ. 4 - *Καρπαθιακή*, φ. 22-23 (Ιουλ. - Αύγ. 1954), σελ. 1.

47. *Καρπαθιακή*, φ. 11 (Αύγ. 1953), σελ. 4.

48. *Καρπαθιακή*, φ. 46 (Ιουλ. 1956), σελ. 1.

αλλά μοιράζει, ως ο καλός θεός τα δώρα του, εις ολίγους πολλά και εις άλλους ολίγα...»⁴⁹. Από τις πιστώσεις των 400 εκατ. για τα σχολεία το 1953 η επαρχία Ρόδου παίρνει 190, η Καλύμνου 85, η της Κω 75, της Καρπάθου 50, εκ των οποίων 30 για το σχολείο της Αρχάσας και 20 γι' αυτό της Κάσου⁵⁰.

Θεωρούμε τον μακροσκελή χρόνο της ιταλικής κατοχής (1912-1947) ως «μιαρό» χρόνο, από τον οποίο πρέπει να απαλλαγούν οι Μεσοχωρίτες και να μεταβούν σε μια άλλη ιστορική περίοδο ανασυγκρότησης. Πώς ανασυγκροτούν την κοινότητά τους, πώς «καθαγιάζουν» εκ νέου και «ιεροποιούν» εξ αρχής το χωριό τους,⁵¹ για να απαλλαγεί από το «μιάσμα» της ιταλοκρατίας; Πού εστιάζουν τα πρώτο τους ενδιαφέρον; Φυσικά στην κατοικία, την εκκλησία, στο σχολείο, ως φορείς των υπό διωγμό κατά την περίοδο της κατοχής εννοιών της ελευθερίας, του θρησκευτικού αισθήματος και της ελληνικής παιδείας (στο πλαίσιο του «εξιταλισμού» και της καρπαθιακής μικροκοινωνίας⁵²).

Υπέρ τις 50 κατοικίες έχουν ανάγκη ανοικοδομήσεως, αλλά μόνο στο 1/10 των δικαιούχων χορηγήθηκαν υλικά (λίγη ξυλεία, τσιμέντα, κεραμίδια), άλλοι δεν έλαβαν καμιά ενίσχυση, προέβηκαν μόνοι τους στην κατεδάφιση και ανοικοδόμηση των κατοικιών τους, «δικαίως όθεν οι κάτοικοι παραπονούνται δια την αδιαφορίαν των αρμοδίων, οι οποίοι αθέτησαν και τας ιδίας των υποσχέσεις»⁵³. Παρόλα αυτά νέες οικοδομές εγείρονται,⁵⁴ ο συνολικός αριθμός των κατοικιών στο χωριό πλησιάζει τις 280 το έτος 1957.

Η Παναγία η Βρυσιανή ήταν και είναι σημείο αυτοαναφοράς για το Μ., σημείο διαφοροποίησης από τους Άλλους. Οι δωρεές των πιστών προς αυτήν είναι αναρίθμητες στις στήλες της Καρπαθιακής. Οι Έλληνες και δη οι νησιώτες έχουν βαθύτατη αίσθηση τι σημαίνει γι' αυτούς Παναγία,⁵⁵ ή πώς μια εκκλησία γίνεται το σύμβολο της επιστροφής στις αφετηριακές

49. Καρπαθιακή, φ. 4 (Ιαν. 1953), σελ. 1. Πρβλ. Καρπαθιακή, φ. 9 (Ιούν. 1953), σελ. 1 («Δωδεκάνησα δεν είναι μόνον η Ρόδος»).

50. Καρπαθιακή, φ. 13 (Οκτώβ. 1953), σελ. 4.

51. Βλ. ενδεικτικά Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003, κεφ. Α'.

52. Βλ. Β. Ν. Βασιλάκης, *Η εκπαίδευση στην Κάρπαθο*. Αθήνα 1975. – Ζ. Τσιρπανλής, *Η Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα, 1912-1943. Η αλλοτρίωση του ανθρώπου και του περιβάλλοντος*, πρόλογος Η. Κόλλια, Ρόδος 1998.

53. Καρπαθιακή, φ. 10 (Ιούλ. 1953), σελ. 3.

54. Στατιστικά στοιχεία βλ. στην Καρπαθιακή, φ. 19 (Απρίλ. 1954), σελ. 2 και 4.

55. J. Dubish, *Το θρησκευτικό προσκύνημα στη σύγχρονη Ελλάδα. Μια εθνογραφική προσέγγιση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000, 85-86, 295-309, και passim.

αξίες της κοινότητας, όταν μάλιστα αυτές καταδιώχθηκαν από τον ιταλό κατακτητή. Καθ' όλη αυτήν την περίοδο η Βρυσιανή ανακαινίζεται. Εγκαθίσταται ο μαρμαρίνος μητροπολιτικός της θρόνος, με τη συνδρομή των ευσεβών χριστιανών και δαπάναις του εκκλησιαστικού ταμείου,⁵⁶ ο Αχιλλ. Παυλίδης δωρίζει ένα πολυέλαιο,⁵⁷ με πρωτοβουλία του Ν. Π. Πετρίδη (μετανάστη στην Αμερική) διεξάγεται έρwanος και συγκεντρώνονται 13 χιλιάδες δραχμές,⁵⁸ τοποθετούνται εικόνες, αφιερώματα τεσσάρων «ευσεβών και καλών πατριωτών»,⁵⁹ κ.λπ.

Άξιο περαιτέρω ανάλυσης είναι το θέμα της επιλογής του νέου καμπαναριού του χωριού, δηλαδή του σχεδίου του, του μεγέθους του, της καλλιτεχνικής του αισθητικής. Τη χρηματοδότησή του ανέλαβε ο Μιχαήλ Χήρας από το Απέρι (πάλι η ιδιωτική προσφορά), ήταν προϋπολογισμού 3-4 χιλιάδων δολαρίων⁶⁰. Η αναβολή των εργασιών για την οικοδόμησή του προκαλεί τη «δικαιολογημένη αγανάκτησιν» των κατοίκων, επειδή οι εντεταλμένοι δημόσιοι υπάλληλοι βρίσκουν δικαιολογία ότι δεν μπορούν να βρουν τρόπο προσβάσεως στο χωριό (!) («εκτός αν οι κ.κ. υπάλληλοι περιμένουν να τελειώσει ο δρόμος...»⁶¹ για να το επισκεφθούν και να εργαστούν, δηλώνει χλευαστικά ο συνεργάτης της *Καρπαθιακής*). Το υπουργείο δεν εγκρίνει το σχέδιο που καταρτίστηκε από ειδικό μελετητή με τη σύμφωνη γνώμη του χωριού («σχέδιο Φαναράκη»), παραμερίζει δηλαδή τη λαϊκή θέληση, και προκρίνει «ένα άλλο που δεν αρέσει σε κανέναν». Η τοπική κοινωνία είχε τα δικά της μέτρα και σταθμά ή τα δικά της αισθητικά κριτήρια αξιολόγησης, που δεν ήταν απαραίτητο να είναι μόνον αισθητικά, ούτε ακόμη και αποκλειστικά δικά της, αφού, όπως φαίνεται από τις ανταποκρίσεις, επιθυμεί ένα καμπαναριό «σαν της Βολάδας-Αρκάσης ή της Χάλικης»⁶². Τα κριτήρια δηλαδή που τίθενται είναι: να ομοιάζει στην αισθητική του εικόνα και να έχει την ίδια αξία (οικονομική, ως καταναλωτικό προϊόν) με κάποιο άλλο, που ήταν το πρότυπο, να είναι λοιπόν τουλάχιστον ίδιο μ' εκείνο σε κάθε ενδεχόμενη σύγκριση. Άλλοτε πάλι, σε άλλη ανταπόκριση, η απουσία καμπαναριού χαρακτηρίζεται ως «αισθητή έλλειψις της εκκλησίας», και κρίνε-

56. *Καρπαθιακή*, φ. 28 (Ιαν. 1955), σελ. 3.

57. *Καρπαθιακή*, φ. 30 (Μάρτ. 1955), σελ. 3.

58. *Καρπαθιακή*, φ. 33 (Ιούν. 1955), σελ. 3.

59. *Καρπαθιακή*, φ. 44 (Μάιος 1956), σελ. 3.

60. *Καρπαθιακή*, φ. 36 (Σεπτ. 1955), σελ. 3.

61. *Καρπαθιακή*, φ. 46 (Ιουλ. 1956), σελ. 3.

62. *Καρπαθιακή*, φ. 46 (Ιουλ. 1956), σελ. 5.

ται αναγκαία η δημιουργία τέτοιου «εφαμίλλου των μεγαλοπρεπών της Ολύμπου, της Βολάδος και της Αρκάσης»⁶³. Έχουμε λοιπόν εδώ τη λειτουργία του καμπαναριού ως στοιχείου της τοπικής ταυτότητας, ως θρησκευτικού συμβόλου, αλλά και συμβόλου υπεροχής και επιβολής, ως συμβολικού όπλου στον ανταγωνισμό του χωριού με τους περιχώριτες του. Ολοκληρώνεται τελικά το 1959, και σε πλάκα του αναγράφονται τα ονόματα των δωρητών Χαρίκλειας και Μιχαήλ Χήρα. Η λαϊκή μούσα του χωριού επαίνεσε τους ευεργέτες της –εις ανταπόδοση– με το δικό της τρόπο:

«για δώρο καλοκαιρινό μας έφερε η μοίρα,
να γίνη το καμπαναριό απ' το Μιχάλη Χήρα»

* * *

«πολλές χιλιάδες άνθρωποι το έργο σου θα δούσι
και με μεγάλο σεβασμό για σένα θα μιλούσι»⁶⁴.

Με το καμπαναριό σχετίζεται φυσικά και το άλλο σύμβολο της εκκλησίας και της τοπικής ταυτότητας, η καμπάνα⁶⁵. Εδώ όμως δεν χρησιμεύει μόνο για να ορίζει τον κοσμικό και το θρησκευτικό χρόνο των Μεσοχωριτών⁶⁶ ή να ενημερώνει για ευχάριστα και δυσάρεστα γεγονότα της ζωής τους με τον χαρμόσυνο ή θλιμμένο ήχο της. Εδώ γίνεται το σύμβολο που αισθητοποιεί την παρουσία του χωριού ακουστικά, που καθιστά ηχηρή την παρουσία του στους γύρω με το θόρυβό της, τον εορταστικό κυρίως. Ο ανταποκριτής αναφέρει μια φράση που κρύβει πολλά: Η καμπάνα (δωρεά κι αυτή της χήρας Γεωργίου Κουρουμπλάκη) έχει «ισχυράν έντασιν»⁶⁷.

63. Καρπαθιακή, φ. 62 (Αύγ. – Σεπτ. 1957), σελ. 3.

64. Καρπαθιακή, φ. 36 (Σεπτ. 1955), σελ. 3.

65. Charles Stewart, *Demons and the devil: Moral imagination in modern greek culture*, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1991, 72. P. Price, *Bells and Man*, Oxford University Press 1983. A. Corbin, *Village bells: Sound and meaning in the 19th century France countryside*, New York, Columbia University Press, 1994². Sophie Arket-
te, «Sounds like city», *Theory, Culture and Society* 21: (2004), 163 κ.ε. M. Ángel Matín,
«Sound and urban life in a small Spanish town during the ancien régime», *Urban History* 29:1
(2002), 54 κ.ε. Π. Πανόπουλος (επιμ.), *Από τη μουσική στον ήχο. Εθνογραφικές μελέτες των S. Feld, M. Roseman, A. Seeger*, Αλεξάνδρεια 2005, όπου και άλλη σχετική βιβλιο-
γραφία.

66. Βλ. P. Price, *Bells and man*. Oxford, Oxford University Press, 1983, ειδικότερα το κεφ. 6. – Μ. Μερακλής, «Η “Ρωμοσύνη” του Ρίτσου», *Κυριακάτικος Ριζοσπάστης*, φ. 5963 (29. 5. 1994), 3.

67. Καρπαθιακή, φ. 93 (Ιούν. 1960), σελ. 3.

Στο ίδιο πνεύμα ενδυνάμωσης του θρησκευτικού φρονήματος πρέπει να εντάξουμε και τις παρεμβάσεις στο μοναστήρι της Αγ. Κυριακής, ή την ανέγερση του Αγ. Παντελεήμονος⁶⁸.

Στο χωριό υπάρχει διθέσιο σχολείο όπου υπηρετούν ισάριθμοι δάσκαλοι. Η εικόνα του χώρου της θεσμοποιημένης εκπαίδευσης, αυτής που θα τονώσει την (ιστορική) *μνήμη*,⁶⁹ που θα σχηματίσει την *τοπική και την εθνική ταυτότητα* των μικρών παιδιών με τις δικές της αφηγήσεις είναι μάλλον άθλια. Δάσκαλοι και μαθητές ψάλλουν τα κάλαντα για να αγοράσουν θερμάστρες και άλλα χρειαζόμενα, οι Μ. Εμμ. Ρεΐσης⁷⁰ και Ν. Μοσχονάς διανέμουν γραφική ύλη,⁷¹ ο Εμμ. Βασιλειάδης εμπλουτίζει το σχολείο με όργανα φυσικής και χημείας,⁷² η Ένωση Μεσοχωριτών Πειραιώς δωρίζει μια εγκυκλοπαίδεια Χάρη Πάτση, ο Όμιλος *Καρπαθίων Νέων* 300 δραχμές,⁷³ ο Πρόεδρος της Ενώσεως Μεσοχωριτών και γιατρός Βάσος Μάλτας θερμάστρες⁷⁴. Είναι σαφής η προτεραιότητα στις παροχές για την εκπαιδευτική ανόρθωση του χωριού που επιδιώκουν οι εκτός αυτού πολιτιστικοί σύλλογοι και οι φιλοπρόοδοι ιδιώτες. Ο επισκεφθείς το σχολείο Επιθεωρητής παρείχε την διαβεβαίωση ότι οι αίθουσες «δύνανται να λειτουργήσωσι κατά τον προσεχή Σεπτέμβριον»,⁷⁵ του 1954, εξωραϊζονται τελικά όμως τον Σεπτέμβριο του 1958⁷⁶. Το κράτος βοηθά το 1956, με μικρή πίστωση 40 χιλιάδων δραχμών⁷⁷.

Η οικονομία του χωριού στηριζόταν ανέκαθεν στη μικρή παραγωγή δημητριακών, λόγω του γαιοφυσικού ντετερμινισμού που επέβαλλαν ο φυ-

68. *Καρπαθιακή*, φ. 18 (Μάρτ. 1954), σελ. 3.

69. Ελεωνόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Όρια και αντιστάσεις της λαϊκής μνήμης: από τις πολιτισμικές αναβιώσεις στην πολιτισμική επιβίωση», στον τόμο *Λαϊκά δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφάνσεις*. Πρακτικά Α' Συνεδρίου, Κομοτηνή 25-27 Νοεμβρίου 1994, Αθήνα 1996, 133 κ.ε., υποσημ. 4. – Ρ. Μπενβενίστε, Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια – Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα 1999. – Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και μνήμη*, Νεφέλη, Αθήνα 1998, 87 κ.ε. – Ευ. Αυδίκος, «“Το κατόικι αν πηδήσει το μαντρί, θα βρει να φάει πολύ”». Ζώντας στην οδό Άβαντος, στο χώρο εκείθεν της γραμμής», στον τόμο *Οι Ρομά στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2002, 201.

70. *Καρπαθιακή*, φ. 16 (Ιαν. 1954), σελ. 4.

71. *Καρπαθιακή*, φ. 86 (Νοέ. 1959), σελ. 3.

72. *Καρπαθιακή*, φ. 42 (Μάρτ. 1956), σελ. 3.

73. *Καρπαθιακή*, φ. 62 (Αύγ. – Σεπτ. 1957), σελ. 5.

74. *Καρπαθιακή*, φ. 65 (Δεκ. 1957), σελ. 5.

75. *Καρπαθιακή*, φ. 20 (Μάιος 1954), σελ. 3.

76. *Καρπαθιακή*, φ. 73 (Αύγ. – Σεπτ. 1958), σελ. 4.

77. *Καρπαθιακή*, φ. 43 (Απρ. 1956), σελ. 3.

σικός χώρος του χωριού, η αναγκαστική εμμονή σε πατροπαράδοτες δομές καλλιέργειας και η έλλειψη εκμηχάνισης της λιγοστής παραγωγής και των καλλιτεχνικών τεχνικών. Ήταν μια γεωργία επιβίωσης, συντήρησης, σ' ένα χωριό με μικρή ιδιοκτησία (μικροσκοπικές εκμεταλλεύσεις) και παντελή ανυπαρξία τεχνικών μέσων. Τα λιπάσματα προβάλλουν στην εφημερίδα ως ο ισχυρός παράγων για το πέρασμα σε μια πιο οργανωμένη και αποδοτική γεωργική παραγωγή, υπάρχει διάχυτη η πεποίθηση πως θα αλλάξουν την εικόνα του χωριού, θα ενισχύσουν την απόδοση των σιτηρών κυρίως, «που πολλές φορές δεν είχαμε ούτε άχυρα για τα γεωργικά μας ζώα». (Είναι φαντάζομαι η αρχή της μετέπειτα άκριτης χρήσης τους από τον άνθρωπο, ίσως και στο ίδιο το Μ.). Ο Γεωργικός Συνεταιρισμός του χωριού αντιλαμβάνεται τη σημασία της λελογισμένης χρήσης τους και με ενέργειές του ιδρύει πρατήριο και αποθηκευτικό κέντρο, με δάνειο 50 χιλιάδων από την Αγροτική Τράπεζα⁷⁸ (να και η διείσδυση της αγροτικής δανειοδότησης στη γεωργία). Το Πρατήριο του συνεταιρισμού διαθέτει αρκετούς τόνους λιπασμάτων το 1957⁷⁹. Η διανομή αλευριού και αλεσμένου καλαμποκιού τον Απρίλη 1958 σε πολλούς κατοίκους «ανακούφισε προ πάντων τις πολυμελείς και φτωχές οικογένειες» (έχει σημασία η χρονολογία: είναι λίγες ημέρες πριν από τις κρίσιμες εκλογές του έτους εκείνου)⁸⁰.

Η κτηνοτροφία εξακολουθεί αυτή την περίοδο να είναι συμπληρωματικό οικονομικό μέγεθος (ασήμαντος ο αριθμός του ζωικού κεφαλαίου, λίγα οικόσιτα ζώα για εξασφάλιση προϊόντων οικιακής κατανάλωσης), η μελισσοκομία ελάχιστη (οι μελισσοκόμοι ζητούν κηρήθρες από την ΚΕΠΑ Αμερικής⁸¹), και ακόμη πιο υποτυπώδης η αλιεία⁸². Από πολύ παλιά, από το 1926 κ.ε., γράφει ο ανταποκριτής «παρατηρείται (...) οργασμός ελαιοφυτείας άνευ προηγουμένου», με αποτέλεσμα αυτήν την περίοδο να διαθέτουν τρία ελαιοτριβεία. Δεν υπάρχει φυτώριο (ένα ακόμη ανεκπλήρωτο αίτημα των κατοίκων), η σοδειά κάποιες χρονιές όμως μένει απούλητη, άλλοτε είναι εκτεθειμένη στο έλεος της φύσης και του δάκου (το 1955 το 80% της καρπαθιακής παραγωγής καταστράφηκε), χωρίς να ληφθεί μέρος από την αρμόδια υπηρεσία ή τις τοπικές αρχές⁸³. Το υδραγωγείο του Λευκού (ένα δι-

78. Καρπαθιακή, φ. 60 (Ιούν. 1957), σελ. 4.

79. Καρπαθιακή, φ. 65 (Δεκ. 1957), σελ. 5.

80. Καρπαθιακή, φ. 69 (Απρίλ. 1958), σελ. 3.

81. Καρπαθιακή, φ. 44 (Μάιος 1956), σελ. 3.

82. Πρβλ. Μ. Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, *Ιστορία της νήσου Καρπάθου* (Δωδεκανήσων). Καρπαθιακά Μνημεία Γ', Αθήναι 1940, 88.

83. Καρπαθιακή, φ. 37 (Οκτωβρ. 1955), σελ. 1.

κό τους έργο, όπως προείπαμε) αναζωογονεί την περιοχή του μετοχίου του Αγ. Γεωργίου, την κεντρικότερη της καλλιεργημένης εκτάσεως του χωριού και δίνει «ανάσες ζωής» στους ιδιοκτήτες μικροκαλλιεργητές. Τα τελευταία χρόνια δεν είχαν νερό να πιουν στην εν λόγω περιοχή και υφίσταντο «ανήκουστα βάσανα περπατώντας δυο και τρεις ώρες (...) για να πάρουμε το απαραίτητο λίγο νερό»⁸⁴. Τα ποσοστά της ανεργίας αυξάνουν μετά το 1960, αφού πριν από λίγα χρόνια «απασχολούντο σε έργα κοινοτικής ανασυγκρότησης και ελύετο οπωσούν το πρόβλημα της ζωής, τώρα όμως [αρχές του '60] με την παρατεταμένη ανεργίαν υποφέρουν κατά τρόπον αισθητόν...»⁸⁵. Στις δύσκολες αυτές οικονομικές συνθήκες ας προστεθούν οι φυσικές καταστροφές (η καταστροφή των δημητριακών από τον σιρόκο το 1955,⁸⁶ η ανομβρία του 1958 με σοβαρές επιπτώσεις στη γεωργική και μελισσοκομική παραγωγή,⁸⁷ η καταστροφή —λόγω θαλασσοταραχής— των περισσότερων βαρκών στο Καύκαλο το 1953,⁸⁸ κ.ά.). Μια καταγεγραμμένη στην εφημερίδα απεργία των ερασιτεχνών αλιέων του χωριού για τα αντιλαϊκά και αντιεπαγγελματικά μέτρα που επιχειρήθηκε να τους επιβληθούν από την κυβέρνηση, λήγει μετά την απόσυρσή τους⁸⁹.

Τα εμβάσματα από το Εξωτερικό, είτε ως συμπληρωματικά εισοδήματα είτε ως μοναδικά συντηρούν αρκετές οικογένειες, αναφέρεται πάντως ότι το 1957 και το 1961 είναι λίγα⁹⁰. Το εμπόριο είναι μηδαμινό, στην κοινωνικοοικονομική σύνθεση του χωριού καταγράφονται τρία εμπορικά καταστήματα⁹¹. Το 1954 καταργείται το τελωνοφυλακείο του Μ.,⁹² μια υπηρεσία που του προσέδιδε κύρος μεταξύ των όμορων χωριών και το ενίσχυε οικονομικά.

Ο οικογενειακός προγραμματισμός των χωρικών επιβαρύνεται κατά 25% περισσότερο των άλλων χωριών από τη μεταφορά τροφίμων και βιομηχανικών ειδών, διότι τα πλοίαρχα που μεταφέρουν τρόφιμα από τη Ρόδο

84. Βλ. «Το υδραγωγείον Λευκού Μεσοχωρίων», στην *Καρπαθιακή*, φ. 43 (Απρίλ. 1956), σελ. 1 και 4.

85. *Καρπαθιακή*, φ. 101 (Φεβρ. 1961), σελ. 3.

86. *Καρπαθιακή*, φ. 31 (Απρίλ. 1955), σελ. 3.

87. *Καρπαθιακή*, φ. 71 (Ιούν. 1958), σελ. 3.

88. *Καρπαθιακή*, φ. 12 (Σεπτ. 1953), σελ. 3.

89. *Καρπαθιακή*, φ. 42 (Μάρτ. 1956), σελ. 4. Οι ανταποκριτές δυστυχώς παραλείπουν να αναφερθούν στην (ενημερούσα παλαιότερα στο χωριό) ναυπηγική τέχνη τους.

90. *Καρπαθιακή*, φ. 63 (Οκτ. 1957), σελ. 3. - *Καρπαθιακή*, φ. 101 (Φεβρ. 1961), σελ. 3.

91. *Καρπαθιακή*, φ. 62 (Αύγ. - Σεπτ. 1957), σελ. 3.

92. *Καρπαθιακή*, φ. 22-23 (Ιούλ. - Αύγ. 1954), σελ. 1.

στα Πηγάδια, ενώ θα μπορούσαν να τα εκφορτώνουν στον όρμο του Αγ. Νικολάου, τα εκφορτώνουν στη σκάλα του Καυκάλου και έτσι επιβαρύνονται με τη μεταφορά τους. Αυτή η καθαρά οικονομικής φύσεως αδικία, δημιουργεί μια κοινωνική παρενέργεια: πολλοί κάτοικοι «ένεκα ανεχείας να αγοράσουν τα ανήκοντα αυτοίς τρόφιμα τα αφήνουν εις τους εμπόρους, οίτινες κατόπιν τα μεταπωλούσι ακριβώτερα εις τιμάς ελευθέρως αγοράς...»⁹³. Η μικρογραφία του γιγαντωμένου σύγχρονου μεταπρατισμού...

Με όλα τα παραπάνω ως δεδομένα – έστω και ως σπαράγματα της οικονομικής ιστορίας του χωριού – δεν είναι ανεξήγητο το γεγονός ότι το 1957 στο σχολείο λειτουργεί «μαθητικό συσσίτιο από γάλα και τυρί»,⁹⁴ με κρατική πρωτοβουλία και ενέργεια, και ότι οι κάτοικοι, κυρίως οι ασθενέστεροι οικονομικά, το δέχθηκαν με ανακούφιση, όπως μας είπαν στην επίτοπια έρευνά μας. Ο υπογραφόμενος ένιωσε απορημένος (όχι πάντως «πολιτισμικό σοκ») όταν περιήλθε εις γνώση του η συγκεκριμένη πληροφορία, αφού συνειρμικά συνέκρινε τα δικά του πολιτισμικά δεδομένα με αυτά του Μ., δυο διαφορετικές στάσεις από δύο διαφορετικούς, –τουλάχιστον από οικονομικής πλευράς– κόσμους. Εδώ έχουμε ένα χωριό που βαδίζει σταδιακά προς τον μαρξισμό, η περίπτωση του γράφοντος αναφέρεται σε ένα καμπίσιο ναξιακό χωριό, το Γλινάδο, το οποίο, αντιθέτως, από το 1953 κ.ε. σημειώνει αλματώδη οικονομική άνοδο, μετά την επιλογή του κάμπου του ως κέντρου σποροπαραγωγής κρατικού πατατοσπόρου⁹⁵. Η επί 15ετία ενασχόλησή μας με την τοπική έρευνα του χωριού – γενέθλιας γης έχει αποδείξει ποικιλοτρόπως ότι η προσφορά κρατικού συσσιτίου για τον Γλιναδιώτη ήταν ντροπή δεν καταδεχόταν παρατήρηση ή έστω υπόνοια ειρωνείας από το συγχωριανό του ότι καταδέχεται να στέλνει τα παιδιά του, σαν να ήταν επαίτης, να σιτίζονται σε συσσίτια, και μάλιστα σ' αυτά που θέσπισε ο Γεώργιος Παπανδρέου· σ' ένα χωριό που –όπως έχουμε αποδείξει αλλού– η κυριαρχία της «Δεξιιάς» μέχρι το 1981 ήταν αδιαφιλονίκητη. Διηγείται η δασκάλα του χωριού, Γλιναδιώτισσα η ίδια: «Θυμάμαι ότι όταν έγιναν επί Παπανδρέου τα συσσίτια, έγινε εδώ σκοτωμός [=προέκυψε μεγάλο

93. *Καρπαθιακή*, φ. 4 (Ιαν. 1953), σελ. 3. - *Καρπαθιακή*, φ. 5 (Φεβρ. 1953), σελ.

94. *Καρπαθιακή*, φ. 65 (Δεκ. 1957), σελ. 5.

95. Μ. Σέργης, *Ακκληρήματα...*, ό.π., 197 κ.ε. - Ο ίδιος, «Η ιστορικότητα του τοπίου. Το παράδειγμα μιας αγροτικής κοινότητας της Νάξου, 1953-2003», στα *Πρακτικά της επιστημονικής συνάντησης Η Γη, μήτρα ζωής και δημιουργίας*, που οργάνωσαν το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης και οι Φίλοι του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, 19-21 Μαρτίου 2004 (υπό έκδοση).

πρόβλημα], βέβαια δεν είχαν ανάγκη από συσσίτια, έλα όμως που εμείς είχαμε διαταγή να τα κάνουμε. Έκανε ψήφισμα ο Χρίστος [=ο άντρας και συνάδελφός της δάσκαλος], για να 'δει πόσοι θα έρθουν και πόσοι όχι. Βρέθηκαν 60 όχι και 30 ναι, κάτι τέτοιο, και πήγε να σκάσει από τη στεναχώρια του. Στο σχολείο τα παιδάκια λέγανε: «ο μπαμπάς μου, λέει, για να φάω το συσσίτιο του Παπαδρέου, θα σφαεί [= θα σφαγεί, θα αυτοκτονήσει]»⁹⁶.

Η δημογραφική αποψίλωση, η οικονομία επιβίωσης δίνουν μια εικόνα παρακαμής: «Ευλογημένο από τους θεούς και καταραμένο από ανθρώπους» λέει για το χωριό του ο ανταποκριτής,⁹⁷ αφού «η προοπτική μιας καλύτερας αύριον πρέπει να αναμένεται απ' το ενδιαφέρον των απανταχού Μεσοχωριτών»⁹⁸. Είναι ένα χωριό λοιπόν που ζητά μεν στρατηγικές επιβίωσης εκ των έσω, βασιζόμενο στις υπαρκτές αλλά ανεκμετάλλευτες δυνάμεις του, αλλά αναγκάζεται (λόγω της κρατικής αδιαφορίας) να ζητήσει την ανάκαμψη και τη σωτηρία του εκτός των ορίων του, εκτός τόπου, εκεί όπου είναι «μεταφερμένο» με τους αποδήμους του. Είναι ένα «εδώ» εξαρτημένο από ένα «αλλού», λες και το ίδιο δεν υπάρχει, σαν να έχει μετατραπεί σε μια συμβολική κοινότητα. Σε ένα ανυπόγραφο κείμενο («Το δροσόλουστο Μεσοχωριό»), το καλοκαίρι του 1954 (έχει σημασία η εποχή της δημοσίευσής του) ο συντάκτης περιγράφει το ανακαινισμένο μοναστήρι της Βρυσιανής, το παραλληλίζει με την αγια-Σοφία («σαν την ονειρευτή Αγία Σοφία της Πόλης», ιδού και πάλι ο τοπικισμός και τα προαιώνια σύμβολα), εκθειάζει το ειδυλλιακό τοπίο του χωριού, τις πάμπολλες δροσοπηγές του, παραθέτοντας στίχους του λαϊκού ποιητή Βάσου Βασιλειάδη, π.χ.,

Ύστερα πέρα πέρασε, πήγαινε στο Σαμάκι
να πης κι εκεί κρύο νερό που γιάνει το μεράκι.
Και παραπέρα θε να βρης τ' Ατσιγγανου πηγάδι
που φέρνει πίσω τους νεκρούς από τον μαύρον άδην.⁹⁹

Έχουμε την αίσθηση πως ο λαϊκός ποιητής υμνεί ουσιαστικά τον αγιασμένο χώρο του (τη Βρυσιανή και τα εξωκλήσια, τα μνημεία του παρελθόντος χρόνου, ό,τι δηλαδή αντιπροσωπεύει την αρχαία ιστορία), τον παρα-

96. Μ. Σέργης, «Λαογραφικά των εκλογών» από ένα ναξιώτικο χωριό (1920-1981). Συμβολή στη «Λαογραφία των εκλογών» και στη μελέτη του κυκλαδικού χώρου, πρόλογος Μ. Γ. Μερακλής, Αθήνα 1998, 90-91.

97. Καρπαθιακή, φ. 62 (Αύγ. - Σεπτ. 1957), σελ. 3.

98. Καρπαθιακή, φ. 65 (Δεκ. 1957), σελ. 1.

99. Καρπαθιακή, φ. 22-23 (Ιούλ. - Αύγ. 1954), σελ. 4.

δείσιο έξω χώρο του χωριού, τις φυσικές καλλονές του, αναπαριστά δηλαδή έναν «λαογραφικό παράδεισο». Το ίδιο το χωριό, καθαυτό, ως παρόν, δηλώνει απλώς την παρουσία του ως ένας όμορφος επισκέψιμος χώρος: καμία αναφορά σε σύγχρονη ζωή, σε δράση, σε δημιουργία. Ο ποιητής λοιπόν υμνεί και προβάλλει ένα θαυμάσιο τουριστικό θέρετρο, αγνό, φυσικό, αλώβητο, εξωτικό για μερικούς, και κάνει παράλληλα μια ακόμη πρόταση για την έξοδό του από την κρίση: την τουριστική του αξιοποίηση, αφού διαθέτει όλα τα στοιχεία που επιζητεί η τουριστική βιομηχανία –ως υλικά της τέλει συνταγής– από ένα εν δυνάμει τουριστικό χώρο¹⁰⁰.

Τα όρια των κοινοτήτων, η διεκδίκηση αμφισβητούμενων εκτάσεων αποτελούν ανέκαθεν αιτία προστριβών, διαμαχών, αρνητικών αμοιβαιοτήτων μεταξύ των γειτόνων, οι γνωστές *διακοινοτικές συγκρούσεις*¹⁰¹ (ο Bialor είχε προ πολλού διακρίνει τις αντιθέσεις-συγκρούσεις γενικά σε *ενδοοικογενειακές intrafamiliar*, *ενδοκοινοτικές intracommunal*, *διακοινοτικές intercommunal* και *διαπολιτισμικές intercultural*¹⁰²). Το ζήτημα των χωρικών ορίων είναι σημαντικό στον λαϊκό πολιτισμό, αφού αυτά καθορίζουν ουσιαστικά τη βάση του διχοτομικού μοντέλου με το οποίο ο παραδοσιακός άνθρωπος διέκρινε και χώριζε τον κόσμο στο «Εμείς» και οι «Άλλοι»¹⁰³. Μεταξύ του Μ. και των Σπώνων υπήρχε –όπως φαίνεται– μια παλαιότερη

100. Για το θέμα *τουρισμός και σύγχρονη ανάπτυξη* βλ. ενδεικτικά Πάρις Τσάρας, *Κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στο νομό Κυκλάδων και ιδιαίτερα στα νησιά Ίο και Σέριφο κατά την περίοδο 1950-1980*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1989. – Ο ίδιος (επιμ.), *Τουριστική ανάπτυξη. Πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Εξάντας, Αθήνα 2000, όπου και άλλη σχετική ξενόγλωσση και ελληνόγλωσση βιβλιογραφία στις οκτώ επιστημονικές εργασίες των συνεργατών του τόμου. – Σ. Αυγερινού-Κολώνια, «Πολιτιστικές τουριστικές διαδρομές, δρόμοι διαλόγου και ανάπτυξης», *Σύγχρονα Θέματα* 55 (1995), 104-111. – Π. Καμίλης, *Οικοτουρισμός, η εναλλακτική προοπτική αιφόρου τουριστικής ανάπτυξης*, Προπομπός, Αθήνα 2000. – Δήμητρα Φραγκούλη, «Οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός στην Ίο (1970-2004). Από την οικονομία της συντήρησης στην κοινωνία της κατανάλωσης μέσω του τουρισμού», *Εθνολογία* 11 / 2004-2005, 5-20.

101. Ευ. Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο. Το παράδειγμα της Ηπείρου*. Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, 76 κ.ε.

102. P. Bialor, «Tensions leading to conflict and the resolution and avoidance of conflict in Greek farming community», στο *Contributions to Mediterranean Sociology* (επιμ. J.-G. Peristiany), Paris 1963, 107-126.

103. Βλ. π.χ. Ρ. Καυταντζόγλου, Μ. Πετρονάτη (επιμ.), *Όρια και περιθώρια. Εντάξεις και αποκλεισμοί*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2000. – Μ. Σέργης, *Ακληρήματα...*, ό.π., 263 (Ευρετήριο, λήμμα *όρια*).

διαφορά υφέρπουσα ακόμη. Το Μ. είχε καταφύγει στην επιδιαιτησία του κράτους και των τοπικών διοικητικών οργάνων για τη ρύθμιση της εκκρεμότητας. Το 1953 ο διοικητής Ρόδου εξέδωσε απόφαση (καθορισμός ορίων των κοινοτήτων) με την οποία «επαναφέρεται το πρώτον καθεστώς των συμμείκτων ορίων»¹⁰⁴. Η κοινότητα Σπώνων επανέρχεται τον Απρίλη του 1957 και ζητά επέκταση των ορίων της προς δυτικά, εις βάρος του Μ., σε μια αμφισβητούμενη ζώνη βοσκής ζώων¹⁰⁵ (πάντα τα όρια φέρουν αμφισβητήσεις και τριβές εφόσον ο χώρος του ενός εισδύει σ' αυτόν του άλλου). Το θέμα συνδέεται με τη διάνοιξη του δρόμου Πυλών - Μεσοχωρίου - Σπώνων, του σύγχρονου «γεφυριού της Άρτας», και συγκεκριμένα με τη διαδρομή της χάραξής του. Τον Μάρτιο του 1958 ξεσπά στις στήλες της εφημερίδας η διένεξη Μεσοχωριτών - Σπωιτών (μέχρι τότε ο ανυποψίαστος ξένος αναγνώστης της εφημερίδας δεν έχει την παραμικρή υποψία για τον υφέρποντα ανταγωνισμό). Την αρχή των διαξιφισμών κάνει ο πρόεδρος των Σπώνων Β. Πιτέρης, απαντά η Ένωσις Μεσοχωριτών (Εμμ. Γεωργιάδης) με ευθείες βολές, ότι δηλαδή οι γείτονες τορπιλίζουν το έργο και επιδεικνύουν τοπικιστικές τάσεις. Παρεμβαίνει προς στιγμήν κατευναστικά ο Κ. Μαύρος (Γραμματέας του Συλλόγου Σπωιτών Αμερικής), αλλά εξαπτει τα πάθη και πάλι ένα άρθρο του Κ. Σακελλαρίδη, ο οποίος ευθέως χαρακτηρίζει τους Σπωίτες υπονομευτές του έργου¹⁰⁶.

Οι ενδοκοινοτικές συγκρούσεις (= οι μεταξύ των μελών μιας κοινότητας) σπάνια φθάνουν στις στήλες του τοπικού Τύπου. Οι ανταποκριτές δεν κοινοποιούν τα δυσάρεστα και απρεπή του «οίκου» τους «εν δήμω», πιστοί στην αρχή της ενίσχυσης, της προβολής και όχι της υποβάθμισης της τοπικής ταυτότητας. Βεβαίως κάποια από αυτά (άλλα αμέσως, άλλα υπαινικτικά) σπάζουν το φράγμα της σιωπής που επιβάλλει η παραπάνω ηθική αρχή και βλέπουν το φως της δημοσιότητας. Μια τέτοια σύγκρουση συνδέεται με τα συγκρουόμενα ιδιωτικά συμφέροντα των δύο οικονομικών ομάδων του χωριού: των ιδιοκτητών νερόμυλων¹⁰⁷ και των αγροτών. Όταν χορηγήθηκαν στην κοινότητα κάποια ποσότητα τσιμέντου και πέντε χιλιάδες δραχμές για την κατασκευή αγωγού που θα μετέφερε το πλούσιο νερό των Πικαπών στις

104. *Καρπαθιακή*, φ. 5 (Φεβρ. 1953), σελ. 3.

105. *Καρπαθιακή*, φ. 58 (Απρίλ. 1957), σελ. 3.

106. *Καρπαθιακή*, φ. 67 (Φεβρ. 1958), σελ. 4. - φ. 68 (Μάρτ. 1958), σελ. 1, 4. - φ. 69 (Απρίλ. 1958), σελ. 1, 4.

107. Βρίσκονταν στην περιοχή των Πικαπών. Πρβλ. Β. Ν. Βασιλάκης, *Το Μεσοχώρι της Καρπάθου*, τ. 1. Αθήνα 1973, σελ. 103.

Σκαλίες, για να δημιουργηθούν εκεί ποτιστικά και να τονωθεί το γλίσχρο αγροτικό εισόδημα, αντέδρασαν οι ιδιοκτήτες των νερόμυλων, γιατί εξ αιτίας της μειώσεως του νερού οι μύλοι τους θα υπολειτουργούσαν. Άλλη μια απόδειξη πως το συμφέρον είναι φύσει ανταγωνιστικό. Ο ανταποκριτής επιλέγει να βοηθήσει στην επίλυση του προβλήματος με «σολομώντεια λύση»: «πρέπει (...) η κοινοτική αρχή να σεβαστή τα παλαιά δικαιώματα των ιδιοκτητών νερομύλων και να συμβιάση τα πράγματα, ώστε να ημπορούν και οι νερόμυλοι να λειτουργούν απολύτως, για να έχη ο κόσμος ευκόλως και εγκαίρως το αλευράκι του»¹⁰⁸. Μια άλλη ενδοκοινοτική αντιπαλότητα σχετίζεται με το γενικό κοινοτικό συμφέρον στη σύγκρουσή του με το ατομικό-ιδιωτικό, που εκφράζουν στην περίπτωση μας κάποιοι συγχωριανοί, παραπονούμενοι πως αδικούνται από τη διάνοιξη του δρόμου Κανκάλου-χωριού,¹⁰⁹ φαινόμενο σύνηθες στον ελληνικό χώρο. Τέλος, οι κομματικές αντιπαλότητες ή τα προσωπικά συμφέροντα κάποιων άλλων φαίνεται πως υποκρύπτονται πίσω από τη σκέψη του ανταποκριτή ότι ο συνεταιρισμός του χωριού «δεν πρόκειται να προκόψη, γιατί και σ' αυτό το σημείο προσκρούει ίσως σε συμφέροντα μερικών, ίσως στην εμπάθεια άλλων, να μη προκόψη ποτέ το χωριό»¹¹⁰.

Ούτε για το κλίμα διενέργειας των εκλογών (τοπικών και γενικών) έχουμε κάποια μαρτυρία, εκτός αν αυτή που μιλά για «τάξη και ηρεμία» καλύπτει την όντως αλήθεια. Μέχρι το 1954 πρόεδρος του χωριού είναι ο Εμμανουήλ Διάκος. Το έτος αυτό κατέρχονται στον τοπικό εκλογικό αγώνα δύο συνδυασμοί: *Δήμητρα*, που παίρνει 144 ψήφους και *Πρόοδος*, 138 (ένα ωραίο λαογραφικό θέμα είναι η καταγραφή και η ανάλυση των ονομάτων των εκλογικών συνδυασμών των τοπικών-δημοτικών εκλογών). Από τον πρώτο εκλέγονται ο Β. Πρωτοψάλτης (με 131 προτιμήσεις, εκλέγεται πρόεδρος), ο Ιω. Ρεΐσης 100, ο Κ. Χαροκόπος 82, ο Μ. Κουρουπλάκης 73, κ.λπ.¹¹¹. Οι πιο πάνω (και κάποιοι άλλοι) απετέλεσαν τα χρόνια αυτά την «ηγετική ομάδα» του χωριού, με τις κομματικές τους αντιθέσεις και τον μεταξύ τους ανταγωνισμό για τη νομή της εξουσίας, όπως μαρτυρεί η επιτόπια έρευνά μας. Κι εδώ οι κοινοτικές εκλογές αποδεικνύουν περίτρανα ότι δεν σχετίζονται με τις κομματικές προτιμήσεις των ψηφοφόρων, αλλά με τα πρόσωπα, τις οικογενειακές ομάδες και τις αλληλοδιεισδύσεις τους στα

108. *Καρπαθιακή*, φ. 36 (Σεπτ. 1955), σελ. 3.

109. *Καρπαθιακή*, φ. 86 (Νοέ. 1959), σελ. 3.

110. *Καρπαθιακή*, φ. 86 (Νοέ. 1959), σελ. 3.

111. *Καρπαθιακή*, φ. 26 (Νοέ. 1954), σελ. 1.

«αντίπαλα στρατόπεδα», με «προσωπικές ψήφους»· ότι η εξουσία των τοπικών αρχόντων αυτά τα χρόνια έχει ακόμη συμβολική σημασία,¹¹² ότι σε τοπικό επίπεδο η ηθική αλλά και η συναισθηματική επένδυση των επιλογών του αγροτικού κόσμου είναι χαρακτηριστικό του στοιχείο (αν και κατηγορημένου για το αντίθετο), όταν εκείνος κρίνει ότι πρόκειται για το συμφέρον της κοινότητάς του.

Την καθημερινότητα του χωριού διασπούν οι ονομαστικές εορτές, τα πανηγύρια της Βρυσιανής και των Ξωκλησιών (ο ιερός χρόνος), τα γλέντια των Σαββατοκύριακων και οι σχολικές εορτές, κυρίως οι εθνικές¹¹³ της 25^{ης} Μαρτίου και της 28^{ης} Οκτωβρίου και η τοπική της απελευθέρωσης της Δωδεκανήσου. Οι τελευταίες είναι ξεχωριστές στιγμές της κοινότητας, ένας τρόπος να μνησθεί η νεολαία στα εθνικά ιδεώδη, να αποκτήσει συλλογική συνείδηση, να ισχυροποιήσει την αίσθηση του ανήκειν, την έννοια της εντοπιότητας, να λειτουργήσει ο λόγος για το παρελθόν στο παρόν, ως τοπική αυτογνωσία¹¹⁴. Και λέγοντας λόγος για το παρελθόν εννοούμε πρωτίστως την εθνική αλλά και την τοπική ιστορία, και δη την πιο πρόσφατη, τη μνήμη που προαναφέραμε. Είναι γνωστή η εθνική δράση των Μεσοχωριτών στο κίνημα του 1944,¹¹⁵ η εφημερίδα δεν αφήνει ανεκμετάλλευτη την ευκαιρία να την υπενθυμίσει (βλ., π.χ., το άρθρο, «Η εξέγερσις των Μεσοχωριτών κατά των Ιταλών»¹¹⁶). Στις επετείους έχουμε τις γνωστές σκηνοθεσίες παράστασης - θεάματος: πάνδημη συμμετοχή, σημαιοστολισμό, δοξολογία, πανηγυρικό, εθνικό ύμνο, ποιήματα από μαθητές, ποτά και μεξέδες και διασκέδαση που διαρκεί μέχρι πρωίας¹¹⁷. Κατά την εορτή της 25^{ης} Μαρτίου μετά τη δοξολογία στη Βρυσιανή ακολουθεί παρέλαση, επάνοδο στο σχολείο όπου

112. Μ. Μαραντζίδης, «Η πόλη στην πολιτική ζωή του χωριού: χαρακτηριστικά και συνέπειες των νέων μορφών πολιτικής πρακτικής του πληθυσμού της υπαίθρου στην περίοδο της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 87 (1995), 64.

113. Είχαν απαγορευτεί επί ιταλοκρατίας. Πρβλ. Β. Ν. Βασιλάκης, *Η Εκπαίδευση...*, 13-14.

114. Η πληροφορία ότι ο έρανος για τη «φανελλα του στρατιώτου» στο χωριό το 1956 απέδωσε 1001 δραχμές (προς σύγκριση: ο δήμος Καρπάθου συγκέντρωσε 2500) δεν μπορεί παρά να δηλώνει ένα ξεχωριστό, αλτρουιστικό, εθνικό ήθος. Οι άνθρωποι του χωριού –παρά τα καθημερινά προβλήματα– προσφέρουν από το υστέρημά τους για μια εθνική υπόθεση, επιδεικνύουν αγωνιστικό ήθος και εν καιρώ ειρήνης. Βλ. *Καρπαθιακή*, φ. 49 (Νοέ. 1956), σελ. 4.

115. Β. Ν. Βασιλάκης, *Το Μεσοχώρι της Καρπάθου*, ό.π., 32 κ.ε.

116. *Καρπαθιακή*, φ. 15 (Δεκέμβ. 1953), σελ. 1 και 4. – φ. 19 (Απρίλ. 1954), σελ. 1-2.

117. *Καρπαθιακή*, φ. 18 (Μάρτ. 1954), σελ. 3.

κάθε χρόνο τελούνται «οι διάλογοι των μαθητών και μαθητριών», που συνήθως αφήνουν «εις τους γονείς και κηδεμόνας και πάσαν την κοινότητα τας καλὰς εντυπώσεις»¹¹⁸. Η λήξη των μαθημάτων τον Ιούνιο γίνεται «μετά πάσης λαμπρότητος και μεγαλοπρεπειάς»,¹¹⁹ όπου η επιτηρούσα κοινότητα ενημερώνεται για την πορεία των νέων της βλασταριών «στα γράμματα», ελέγχει τους φορείς της εκπαίδευσης, άρα και το προσδοκώμενο ευοίωνο μέλλον της¹²⁰. Οι γυμναστικές επιδείξεις (παρευρίσκονται σ' αυτές συνήθως «άπασαι αι τοπικαί αρχαί και πλήθος κόσμου»¹²¹) εξυπηρετούν τους ίδιους στόχους.

Αν όμως οι παραπάνω τελετουργικές εκδηλώσεις έχουν την (εύκολα προσλαμβανόμενη) αξία ενός θεάματος, η εκφώνηση του πανηγυρικού, αποτελεί την δια λόγου έκφραση του μηνύματος της γιορτής, όπως το αντιλαμβάνεται και το εκφράζει η εκάστοτε κυρίαρχη ιδεολογία,¹²² δια στόματος των επιφορτισμένων προς τούτο φορέων της.

118. *Καρπαθιακή*, φ. 43 (Απρ. 1956), σελ. 3.

119. *Καρπαθιακή*, φ. 46 (Ιουλ. 1956), σελ. 3.

120. Πρβλ. Μ. Σέργης, *Εφημερίδες και λαογραφία. Η ταυτότητα μιας ναξιακής εφημερίδας. Διαθλάσεις της ιστορίας και της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου}*, Αθήνα 2000, 153, 286 κ.ε., 374.

121. *Καρπαθιακή*, φ. 45 (Ιούν. 1956), σελ. 3.

122. Γ. Λεονταρίτης, «Ο συμβολισμός του πανηγυρικού και ο ιστορικός λόγος», *Μνήμων* 14 (1992), 189-194. Αν στα ελληνικά σχολεία διδασκόταν σωστά (και προπάντων ελεύθερα) το μάθημα της Ιστορίας, μια κατηγορία πηγών που θα έπρεπε να μελετήσουν τα παιδιά είναι οι πανηγυρικοί λόγοι των εθνικών μας εορτών. Είναι αλάνθαστα ντοκουμέντα της εκάστοτε εποχής, της κυρίαρχης ιδεολογίας, των κυρίαρχων πολιτικοκοινωνικών, πνευματικών, αισθητικών και άλλων τάσεών της. Ας δούμε σύντομα τη θεματολογία του περιεχομένου και τα κύρια χαρακτηριστικά κάποιων από αυτούς που ακούστηκαν στο χωριό (ή στην Κάρπαθο γενικά) αυτήν την περίοδο: αναδρομή στην ιστορία με έμφαση στην αρχαία, αποσπασματικός λόγος, επιλεκτικές αναφορές, παραχάραξη δεδομένων, α-ιστορική παρουσίαση των γεγονότων, εθνικιστικές κορώνες. Φορείς τους είναι φυσικά οι «πυλώνες της εθνικής ιδεολογίας», οι δάσκαλοι, οι στρατιωτικοί, κάποιοι τοπικοί λόγιοι και οι βουλευτές. Όσο για το σκηνικό της παράστασης και κάποια σπαράγματα λόγων ιδού λίγα παραδείγματα, από περιγραφή της *Καρπαθιακής*: «εξέδρα μυροτοστόλιστος επί της οποίας ίσαντο οι διδάσκαλοί μας», η «μεγαλοπρεπής βυζαντινή παράταξις του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου ημών μετά του ιερατείου...», «ανέζησεν και εξεμαρμάρωσεν ο Μαρμαρωμένος Βασιλιάς και το παραμύθι της Δωδεκανησίας γιαγιάς που επί γενεάς εγαλούχησεν τα όνειρα ότι πάλι με χρόνια με καιρούς πάλι δικά μας είναι, ξεπληρουμένου του θρόνου αυτού κατά τας ιστορικές ημέρας του Μεγαλειωτάτου Βασιλέως ημών Παύλου» (από λόγο του Σεβασμιωτάτου), κάποιος έπαρχος ονόματι Ξανθούλης μιλά με θέμα «τι είναι ευτυχία»: μόνον «δια της εργασίας, [δια της] προσαρμο-

Το προσκύνημα, ως διαβατήρια τέλετουργία δεν έχει παγιωμένη δομή, με μεταβαλλόμενες, επαναπροσδιοριζόμενες και πολλαπλές τις σημασιολογήσεις της, θέμα που μας ενδιαφέρει εδώ περισσότερο. Είναι μια *οιονεί* μεθοριακή κατάσταση (τέλετουργία), που εμπεριέχει *μεθοριακότητα* κι αυτή με τη σειρά της την *αντιδομή* και την *κοινωνική μέθεξη* (*communitas*) όπως είπαμε στην αρχή της εργασίας μας. Ποια είναι όμως τα *κίνητρα* του προσκυνήματος για τους υποδεχόμενους Καρπάθιους και τους μετακινούμενους ξένους προσκυνητές και μάλιστα τους «παραδοσιακούς» επισκέπτες Κασιώτες; (Προσοχή: δεν αναφέρομαι στους Καρπάθιους προσκυνητές της διασποράς, γι' αυτούς το προσκύνημα και το πανηγύρι της Βρυσηανής έχουν εντελώς ξεχωριστή διάσταση, τη θίγουμε παρακάτω). Είναι το πηγαίο θρησκευτικό αίσθημα, η επιθυμία να βιώσουν την κοινωνική μέθεξη, η «ανακάλυψη» της ατομικής τους ταυτότητας με την προσωρινή φυγή τους «εκτός δομής», για να γνωρίσουν την Κάρπαθο, ή τα δεκάδες προσωπικά κίνητρα που μπορεί κάποιος να απαριθμήσει; Όντως η θεωρία του V. Turner χωλαίνει, ή τουλάχιστον είναι ελλιπής, αφού δυσκολεύει τη συγκρότηση γενικών μοντέλων προσκυνήματος¹²³.

Αυτά για τους ξένους επισκέπτες-προσκυνητές. Πώς αντιλαμβάνονται οι ντόπιοι Καρπάθιοι το προσκύνημα, εκτός από την αναμφισβήτητη βιωματική και θρησκευτική του διάσταση; Είναι γνωστός ο πολυσχιδής χαρακτήρας των πανηγυριών (θρησκευτικός, κοινωνικός, οικονομικός, ψυχαγωγικός), αφού αποτελούν ευκαιρία για προσευχή, είναι πηγή κοινωνικών συναναστροφών, διασκέδασης¹²⁴. Θεωρούμε πως ο κοινωνικός είναι πιο αξιο-

γής προς το εθνικόν περιβάλλον και εμμονήν εις τας αθανάτους ελληνοχριστιανικάς παραδόσεις και ανάπτυξιν των πλουτοπαραγωγικών τόπων της γενετήρας μας θα αξιοποιήσωμεν την δια τόσων αγώνων κτηθείσαν ελευθερίαν μας και θα φέρωμεν την πραγματικήν ευτυχίαν» (Καρπαθιακή, φ. 6, Μάρτ. 1953, σελ. 4).

123. Βλ. αναλυτικά στην J. Dubish, *Το θρησκευτικό προσκύνημα...*, ό.π., 57 κ.ε.

124. Μ. Βαρθούνης, «Τα πανηγύρια στη Σάμο. Παραδοσιακά μορφώματα και σύγχρονες μεταλλαγές ως συνάρτηση των κοινωνικών διαφοροποιήσεων», *Απόλλους* 12 (1994), 383-391. - Ευ. Αυδίκος, *Από τη Μαρίτσα στον Έβρο. Πολιτισμικές συγκλίσεις και αποκλίσεις σε μια παρθένα περιοχή*, Πολύκεντρο δήμου Τυχερού, Αλεξανδρούπολη 1998, 180-187. - Ο ίδιος, *Χάλασε το χωριό μας χάλασε. Ιστορίες περί ακμής και πτώσης στη Λευκίμη Έβρου*, Πολύκεντρο δήμου Τυχερού, Αλεξανδρούπολη 2002, 134-135 και passim. Για την οικονομική διάσταση των πανηγυριών βλ. Μ. Βαρθούνης, *Παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά και θρησκευτική λαογραφία*, Οδυσσέας, Αθήνα 1995, 38, 82, 110. - Γ. Βοζίκας, *Το πανηγύρι της αγίας Μαρίνας στην Ηλιούπολη. Η σύγχρονη μορφή ενός πολιτισμικού φαινομένου στον ελληνικό αστικό χώρο και το κοινωνικό* -

παρατήρητος, αφού είναι ένας τρόπος για έκφραση κοινωνικότητας, για επαναδιαπραγμάτευση σχέσεων, λειτουργεί ως στοιχείο της *τοπικής ταυτότητας*, ως ανανέωση της πολιτισμικής συνοχής, προσφέρεται στη μελέτη των επαφών με τους γείτονες προς άρση τυχόν αρνητικών μεταξύ τους αμοιβαιοτήτων κ.λπ. Στο πλαίσιο αυτό ο ανταποκριτής εκφράζει τα παράπονα των συμπατριωτών του, διότι «οι γείτονες Κασιώτες δεν ετίμησαν την Χάριν της Βρυσσιανής», αν και «μας συνδέουν πατροπαράδοτοι δεσμοί φιλίας και γνωριμιών, κι όλοι από παιδιά θυμούμεθα τις διασκεδάσεις, τις υπηρεσίες τους για την επιτυχία της γιορτής, κάθε οργανωτική κίνηση και τον κατάπλουν της “Κασσιανής” στο Λευκό κανάλι και Καύκαλο»¹²⁵. Όλα όσα θεωρητικά διατυπώσαμε παραπάνω, εμπεριέχονται στις λίγες γραμμές του ανταποκριτή, με υπολανθάνουσα την *οικονομική διάσταση* του θέματος, ζήτημα που αναλύουμε πιο κάτω. Ο ίδιος θεωρεί το πανηγύρι ως «το σπουδαιότερον γεγονός κατά τον μήνα Σεπτέμβριον για το χωριό μας και για όλην την Κάρπαθον...»,¹²⁶ το Μ. γίνεται εκείνες τις ημέρες η «Μέκκα της Καρπάθου» κατά τον Βάσο Ν. Βασιλάκη¹²⁷. Το λαμπρύνει συνήθως η παρουσία του Μητροπολίτη και το πλήθος των πανηγυριστών. Τη δοξολογία ακολουθεί μεγαλοπρεπής «τάβλα» με φαγητά που παρέχει αφειδώς η εκκλησιαστική Επιτροπή, που πασχίζει παντοίως τρόποις να περιποιηθεί τους ξένους προσκυνητές, «ώστε να διατηρήσουν τας καλυτέρας των αναμνήσεων»¹²⁸. Ακολουθεί διασκέδαση σε όλα τα καφενεία της κοινότητας (επιτυχία το 1955 είχε το καφενείο του Ν. Λύκου) και στην αυλή της Παναγίας, υπό τους ήχους λύρας, τσαμπούνας και λαούτου, όπου τραγουδούνται μαντινάδες. Σε ένα από τα κηρύγματά του ο Σεβασμιότατος «ανήγαγε την εκκλησίαν της Παναγίας της Μεσοχωρίτισσας εις προσκήνυμα πανορθοδόξου σημασίας, εξ εκείνων τα οποία στηρίζουν την πίστιν των Ελλήνων και ακτινοβολούν εις όλον τον κόσμον μεταξύ του χριστιανικού ποιμνίου»¹²⁹. Όλα αυτά είναι ευκαιρία να προβάλλουν την κοινωνική τους θέση και το φιλόξενο

οικονομικό του πλαίσιο, δ.δ., Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αθήνα 2006, όπου θίγονται αναλυτικά οι επιμέρους χαρακτήρες του.

125. *Καρπαθιακή*, φ. 63 (Οκτ. 1957), 3.

126. *Καρπαθιακή*, φ. 12 (Σεπτ. 1953), σελ. 3. Πρβλ. Μ. Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, *Ιστορία της νήσου Καρπάθου...*, ό.π., 90.

127. Βάσος Ν. Βασιλάκης, *Το Μεσοχώρι της Καρπάθου...*, ό.π., 75.

128. *Καρπαθιακή*, φ. 36 (Σεπτ. 1955), σελ. 3.

129. *Καρπαθιακή*, φ. 36 (Σεπτ. 1955), σελ. 3.

πνεύμα τους, να ενισχύσουν τη φήμη τους ως χωριό συνολικά, κατά οικογένεια ή και κατ' άτομο ακόμα. Είναι όμως και επίδειξη, προσπάθεια επιβολής και δύναμης στους γείτονες, ίσως και έκφραση κοινωνικής αντιροπής εν σχέσει με άλλα θεωρούμενα ως «ισχυρότερα» χωριά.

Βεβαίως αντιμετωπίζουν το πανηγύρι και ως οικονομικό μέγεθος αλλά και ως εκδήλωση της σχέσης του ξενιτεμένου στοιχείου τους με τη γενέθλια γη. Το πανηγύρι το κρατούν ανέπαφο στη συνείδηση του κόσμου οι διασπαρμένοι σ' όλο τον κόσμο Μεσοχωρίτες. Δεν είναι τυχαίο ότι σε κάθε σχετική ανταπόκριση αναγράφονται τα οικονομικά δεδομένα του πανηγυριού, από την *ύψωση της εικόνας*, τις εισπράξεις, τα τιμαλφή των ταμάτων. Το 1955, π.χ., ο Γ. Ιωαννίδης ύψωσε την εικόνα και πρόσφερε το ποσόν των 100 δολλαρίων,¹³⁰ το 1956 κατεκυρώθη στον Μοσχονά αντί 3000 δραχμών. Την ίδια χρονιά οι εισπράξεις του ναού ανήλθαν στο ποσό των 17 χιλιάδων, 100 δολαρίων, 26 γαλλικών φράγκων, 2 τετράλιων, τριών λιρών Αιγύπτου, εκτός της αξίας των τιμαλφών¹³¹ (αυτό κι αν είναι «πολυεθνικό» χρήμα!). Η εικόνα κάποιες φορές κατακυρώνεται σε απόντες συγχωριανούς ή σε Καρπάθιους της διασποράς¹³². Η μεγιστοποίηση του κέρδους επιτυγχάνεται με την οικονομική αρωγή των μεταναστών, με τις προσωπικές προσφορές, αλλά και με τις εκκλήσεις των επιτροπών: ο πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής Ν. Βασιλάκης και η Εκκλησιαστική Επιτροπή (Εμμ. Κουρουμπλάκης) στην προσπάθειά της να περιποιηθεί «όσον ποτε άλλοτε» τους προσκυνητές, ανακοινώνει το 1953 στον Τύπο τα απαραίτητα είδη: «Τέντα από καραβόσκοινο 18x10, 3m² ξυλεία, 500 πηρούνια, 2 λέβητες α' μεγέθους, 12 μαστραπάδες από αλουμίνιο των 2 χιλγρ., 4 καραβάνες, 6 κουβάδες, 20 αλατιέρες, 60 ποτήρια νερού, 120 ποτήρια κρασιού, 24 ποδιές, 20 τραπεζομάντηλα, 4 χιλιάδες χάρτινες πατσέτες, 1 πετρομάξ των 500 κηρίων». Η παραπάνω έκκληση απευθύνεται προς τους απανταχού ευλαβείς προσκυνητές να εξετάσουν τις τιμές, να ενημερώσουν την Επιτροπή, «προσέτι δε να έλθωσιν εις δυνατούς δωρητάς ενίων ειδών μη δυναμένου του Εκκλησιαστικού Ταμείου να αντιμετωπίσει εξ ολοκλήρου την ως άνω δαπάνην». Ειδικά για την τέντα, το 1953, «η εκκλησιαστική Επιτροπή απευθύνεται στους φιλοθρήσκους γείτονες Κασίους»¹³³. Πολλές φορές αναφέρεται ρητά ότι η επιτυχία του πανηγυριού οφείλεται στα «αποσταλέντα υπό

130. Καρπαθιακή, φ. 38 (Νοέ. 1955), σελ. 4.

131. Καρπαθιακή, φ. 46 (Ιούλ. 1956), σελ. 5.

132. Βλ. π.χ. στην Καρπαθιακή, φ. 84 (Σεπτ. 1959), σελ. 3.

133. Καρπαθιακή, φ. 6 (Μάρτ. 1953), σελ. 5.

του εν Πειραιαί Συλλόγου Μεσοχωριτών είδη, αξίας αρκετών εκατομμυρίων και εις τα αποσταλέντα από τους εν Μαρόκω συμπατριώτας μας εξ ίσου πολύτιμα είδη, τη πρωτοβουλία των συγχωρίων μας Κωστή Κωνσταντινίδη και Μιχ. Ρεΐση»¹³⁴.

Παλαιότερα η συμμετοχή των πανηγυριστών στη Βρυσιανή ήταν πιο αθρόα, αφού έρχονταν από Κρήτη και Χάλκη. Οι Κασιώτες παλαιότερα κατέφθαναν πιο νωρίς από τους άλλους προσκυνητές και παρέμεναν στο νησί περισσότερες μέρες¹³⁵. Αναφερθήκαμε παραπάνω στα παράπονα των Μεσοχωριτών για την μείωση του ενδιαφέροντος των εν λόγω γειτόνων τους έναντι του πανηγυριού τους. Άλλοτε οι ανταποκριτές αποδίδουν τη μικρή τους συμμετοχή στη θαλασσοταραχή που εμποδίζει πολλούς Κασιώτες να ταξιδέψουν¹³⁶. Πίσω απ' αυτά μπορούμε να διακρίνουμε μια τάση να ατονούν οι τρόποι εκδήλωσης του θρησκευτικού συναισθήματος, όχι φυσικά αυτό το ίδιο. Η συλλογικότητα, ως δομικό χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των κατηγοριών του λαϊκού εορτολογίου, μάλλον ατονεί σταδιακά. Τα μικρά πανηγύρια του χωριού πάντως αποτιμώνται ως επιτυχή (του αγ. Επιφανίου, της Αγ. Κυριακής, του Αγ. Γεωργίου¹³⁷), οι διηγήσεις για τα θαύματα της Βρυσιανής συνεχίζονται¹³⁸ ως παραλλαγές των πασίγνωστων θαμάτων Της στο πανελλήνιο, η πίστη στη λιτανεία ως ικετήρια πομπή παραμένει αλώβητη (στην ανομβρία του 1953 μια ευχάριστη σύμπτωση έφερε βροχή: «ω του θαύματος, μόλις ετελείωσεν η πάνδημος παράκλησις, ο Θεός ήρχισε πλουσιοπάροχα να ποτίζει τη γη...»¹³⁹), η ύψωση της εικόνας (ως εθιμική συμπεριφορά) όπως προείδαμε συνεχίζει να υφίσταται, τα λαϊκά έθιμα των «φτα» και της «βασίλισσας δούλλας» εξακολουθούν να δίνουν τον ιδιαίτερο τόνο που χαρακτηρίζει το Πάσχα στην Κάρπαθο¹⁴⁰.

Η καλλιέργεια της μουσικής και του ποιητικού λόγου¹⁴¹ είναι ακόμη μια καθημερινή άσκηση, ένας τρόπος ζωής και έκφρασης ψυχής για τους κατοίκους. Επενδύουν στιχουργικά και μουσικά κάθε σημαντική στιγμή της ζωής τους, ιδιωτική και δημόσια:

134. *Καρπαθιακή*, φ. 12 (Σεπτ. 1953), σελ. 3.

135. Πρβλ. Μ. Γ. Μιχαηλίδης-Νονάρος, *Ιστορία της νήσου Καρπάθου...*, ό.π., 90.

136. *Καρπαθιακή*, φ. 73 (Αύγ. - Σεπτ. 1958), σελ. 4 και φ. 84 (Σεπτ. 1959), σελ. 3.

137. *Καρπαθιακή*, φ. 44 (Μάιος 1956), σελ. 3.

138. *Καρπαθιακή*, φ. 41 (Φεβρ. 1956), σελ. 2. - *Καρπαθιακή*, φ. 96 (Σεπτ. 1960), σελ. 3. - *Καρπαθιακή*, φ. 106-107 (Ιούλ. - Αύγ. 1961), σελ. 5.

139. *Καρπαθιακή*, φ. 16 (Ιαν. 1954), σελ. 4.

140. *Καρπαθιακή*, φ. 31 (Απρίλ. 1955), σελ. 3.

141. Πρβλ. Β. Ν. Βασιλάκης, *Το Μεσοχώρι της Καρπάθου*, ό.π., 107 κ.ε.

Μετόχι μου τ' αη Γιωργιού με τα ψηλά βουνά σου,
με το νερό σου τ' άγιασμα και με την εκκλησιά σου,¹⁴²

όταν ο νομάρχης –τέλος 1958– υπόσχεται ότι ο δρόμος Μεσοχωρίου-Σπώνων
θα ολοκληρωθεί σε μια 5ετία, και τάζει πίστωση για έναν άλλο που θα οδη-
γεί από το Καύκαλο στο χωριό

Νομάρχη καλώς ώρισες και πήρες το μυαλό μας
μονάχα συ το πόνεσες και το φτωχό χωριό μας.
Το πρόβλημα το άλυτο εσύ μας τώχεις λύσει
και πάντα να σου βοηθά η Παναγιά στη βρύση¹⁴³.

Μαζί με τα χωριά ήρθανε κι οι Κασιώτες
κι η Χάρη Της να βοηθά εις όλωνών τις νειότες.

Η Χάρη Της να βοηθά στην ξενιτεϊάν εις όλους
να ρθούσι να της κάμουν τα φώτα και τους δρόμους¹⁴⁴.

Τα αμέσως επόμενα θέματα αναφέρονται (περιληπτικά εδώ) στο *και-
νούργιο* και τις επιπτώσεις του, θετικές και αρνητικές στη μεσοχωρίτικη κοι-
νωνία:

- Η εμφάνιση του πρώτου *αυτοκινήτου* στο χωριό είναι μια *διαβατή-
ρια τελετουργία*, είναι κι αυτή μια «πρώτη φορά», και γνωρίζουμε πόσο εν-
διαφέρει τη Λαογραφία η μελέτη τέτοιων ζητημάτων¹⁴⁵. Η εμφάνιση του αυ-
τοκινήτου στα πρόθυρα του χωριού το 1960 δημιουργεί σειρά νέων κοινο-
νικών δεδομένων. Δεν έχουμε δυστυχώς καταγεγραμμένες λεπτομερείς περι-
γραφές του συμβάντος, ο ανταποκριτής όμως μιλά για «δάκρυα χαράς», κε-
ράσματα, γλέντι¹⁴⁶. Η σύντομη επιτόπια έρευνά μας επιβεβαίωσε τη μαρτυ-
ρία και προσέθεσε (για την ιστορία) πως ο πρώτος οδηγός που προσέγγισε
το χωριό ήταν ο Ν. Σκούλος και πως, όταν έφτασε στη βρύση του Λευκού,
επιτόπου η Καλλιόπη Μάλτα-Χατζηγιώργη συνέθεσε το:

142. Βλ. «Το υδραγωγείον Λευκού Μεσοχωρίων», *Καρπαθιακή*, φ. 43 (Απρίλ.
1956), σελ. 1 και 4.

143. *Καρπαθιακή*, φ. 85 (Οκτ. 1959), σελ. 3.

144. *Καρπαθιακή*, φ. 36 (Σεπτ. 1955), σελ. 3.

145. Βλ. ενδεικτικά Μ. Σέργης, *Διαβατήριες τελετουργίες...*, ό.π.

146. *Καρπαθιακή*, φ. 94-95 (Ιούλ. – Αύγ. 1960), σελ. 1.

Ήρτασι τ' αυτοκίνητα κι εράξασι στη βρύση
κι είπανε οι ξενοχωριανοί «εδώ 'ναι το Παρίσι»¹⁴⁷.

Όμως ο δρόμος γίνεται δημιουργός προβλημάτων: δύο Μεσοχωρίτες (Γ. Κ. Μιχαηλίδης και Γ. Μ. Παπαμιχαήλ) ζήτησαν επαγγελματική άδεια, να μένει σταθμευμένο πρωί-βράδυ ένα αυτοκίνητο στο χωριό, αφού τώρα για να ανεβεί στο χωριό αυτοκίνητο πρέπει να το καλέσει κάποιος μέρες πριν (αναφέρεται στην εφημερίδα συγκεκριμένο παράδειγμα ταλαιπωρίας). Επιπλέον ο δρόμος «καταντά δρόμος πολυτελείας», αφού κατά τις πρώτες ημέρες της λειτουργίας του πλήρωναν 150 δραχμές κόμιστρο για τα Πηγάδια, ανέβηκε στις 200 και το 1960 τις 250 μόνο για το Απέρι¹⁴⁸. Άρα, αφού είναι «δρόμος πολυτελείας» ενισχύει τις οπωσδήποτε υφιστάμενες κοινωνικές διακρίσεις, έχει όμως και τις θετικές του επιπτώσεις, πλην των αυτοनोंτων: καθορίζει από το 1960 κ.ε. την παρουσία των προσκυνητών στη Βρυσιανή, οι οποίοι εκείνη την πρώτη χρονιά πρέπει να δημιουργήσαν ρεκόρ προσελεύσεως,¹⁴⁹ δημιουργεί νέα έθιμα σχετικά με τη θρησκευτική συμπεριφορά του δωδεκανησιακού λαού, καταργεί κάποια άλλα, συντελεί στη σημερινή σχέση αυτοκινήτου-πιστού, που συνοψίζεται στον παλιό δημοτικό στίχο «καβάλα παν στην εκκλησιά, καβάλα προσκυνάνε».

• Η δημιουργία σχολής κοπτικής - ραπτικής το 1957 (την παρακολουθούν πάνω από τα 20 κορίτσια¹⁵⁰). Θεωρούμε νεοτερικότητα τη διδασκαλία αυτής της κυρίως γυναικείας ασχολίας η οποία επί αιώνες βιωματικά περνούσε από γενιά σε γενιά. Διαισθανόμαστε πως η κρατική εξουσία προτείνει στο χωριό με τον τρόπον αυτόν ένα δικό της δρόμο διεξόδου από την οικονομική κρίση: το πέρασμα από την οικονομία της αυτοκατανάλωσης στην εμπορευματική χρήση των τοπικών προϊόντων, στα πλαίσια - ίσως - της αυξημένης ζήτησης παραδοσιακών γενικά προϊόντων, στο πνεύμα του φολκλορισμού εκείνης της κρίσιμης μεταπολεμικής περιόδου. Είναι λαογραφικά και ιστορικά αποδεδειγμένο ότι η ζήτηση των «αυθεντικών» σχεδίων, π.χ., στα εργόχειρα, δεν περιορίστηκε μόνο στην καλλιεργημένη ελίτ

147. Πληροφορία Ν. Μάλτα.

148. *Καρπαθιακή*, φ. 97 (Οκτώβρ. 1960), σελ. 1.

149. *Καρπαθιακή*, φ. 96 (Σεπτ. 1960), σελ. 3. Τέτοια ζητήματα θίγει η εργασία της Άννας Παπαμιχαήλ, «The construction of motorroad network and its impact on rural life (an example of mountainous area)», SIEF, 4th Congress (Bergen, June 19-23, 1990), Papers II, Bergen 1991, 317-337. Πρβλ. Jill Dubish, ό.π., σ. 58.

150. *Καρπαθιακή*, φ. 60 (Ιούν. 1957), σελ. 4.

αλλά και στο αναδυόμενο τουριστικό εμπόριο. Η αναζήτηση και η επίδειξη του «παραδοσιακού» αποφέρουν γόητρο και χρήμα αντιστοίχως στους δυο παραπάνω (άσχετους μεταξύ τους) κύκλους¹⁵¹.

• Οι Μεσοχωρίτες της Αμερικής δωρίζουν ένα ραδιόφωνο στην κοινότητα¹⁵². Κατά πληροφορία του Ν. Μάλτα το εγκατέστησαν στο καφενείο του Ν. Λύκου, όπου η λειτουργικότητά του θα ήταν –λογικά– μεγαλύτερη. Η «ασήμαντη» αυτή είδηση κρύβει πολλά: είναι η αρχή της διεισδυσης της μαζικής κουλτούρας στο χωριό, με όλα τα παρεπόμενά της¹⁵³.

[Παρενθετικά, μια και ο λόγος για δώρα, ας επανέλθουμε στο θέμα «τι είδους δώρα–αντικείμενα δωρίζονται, εκτός των χρηματικών προσφορών και των ταμάτων, ποια η χρηστική–λειτουργική τους αξία και ποια η ιδεολογική, συναισθηματική, πραγματική, συμβολική από την πλευρά του *δωρητή* και του *δέκτη* αντιστοίχως. Η «βαθύτερη ανάγνωση» της προσφοράς κάποιων από αυτά θα μας αποκαλύψει *προτεραιότητες*, ατομικές ή συλλογικές, ιδεολογίες, το πολιτικοκοινωνικό κλίμα της εποχής, τις πολιτισμικές κατηγοριοποιήσεις και τις αξίες που ενσωματώνουν τα ίδια τα είδη, κ.λπ., θέμα που απλώς είχαμε θίξει στην αρχή της εργασίας μας σχετικά με την κατανάλωση υλικών αγαθών. Παραθέτουμε ενδεικτικά παραδείγματα, ανάμεσα στις τόσες άλλες προαναφερθείσες δωρεές, από άτομα και φορείς. Οι Μεσοχωρίτες της Αθήνας και του Πειραιά δώρισαν ένα «θαυμάσιον λάβαρον δια το σχολείον» που θα λαμπρύνει τις τελετές στις εθνικές επετείες, «σύμβολον της αδελφосύνης των απανταχού Μεσοχωριτών»,¹⁵⁴ οι ίδιοι ετοιμάζουν εικόνα της Θεοτόκου για τη Βρυσσιανή¹⁵⁵ (ανάμεσα στα δεκάδες αναθήματα και σκεύη που προορίζονταν γι' αυτήν), με δαπάνη της μοναχής Μαρίας Εμμ. Γρηγοριάδου ανεγείρεται το ναύδριο του Αγ. Επιφανίου «επί των παλαιών του θεμελίων»,¹⁵⁶ ο πρόεδρος της Ενώσεως Μεσοχωριτών Β.

151. Πρβλ. για περισσότερη σχετική βιβλιογραφία στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες τάσεις*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998¹, 554 κ.ε.

152. *Καρπαθιακή*, φ. 7 (Απρίλ. 1953), σελ. 3. Κατά πληροφορία του Ν. Μάλτα το εγκατέστησαν στο καφενείο του Ν. Λύκου, όπου η λειτουργικότητά του θα ήταν λογικά μεγαλύτερη.

153. Μ. Ψύλλα, «Οι μεταλλαγές στην τοπική κοινωνία από την εισβολή των νέων μέσων μαζικής επικοινωνίας (Η περίπτωση της οπτικοακουστικής επικοινωνίας)», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 76 (1990), 125-139.

154. *Καρπαθιακή*, φ. 7 (Απρίλ. 1953), σελ. 3.

155. *Καρπαθιακή*, φ. 6 (Μάρτ. 1953), σελ. 6.

156. *Καρπαθιακή*, φ. 20 (Μάιος 1954), σελ. 3.

Μάλτας δώρισε στην κοινότητα «πολυτελεστάτην σημαίαν μετά στέμματος»,¹⁵⁷ η εκκλησιαστική Επιτροπή αγόρασε ελαιοπιεστήριο,¹⁵⁸ ο Σεβ. Καρπάθου - Κάσου λίγους μήνες αργότερα προέβη στην αγορά αυτοκινήτου αξίας 3 εκατομμυρίων για τις ανάγκες της μητροπόλεως....¹⁵⁹].

- Η κοινότητα αποφάσισε την κατασκευή των δρόμων της «δια τσιμέντων»,¹⁶⁰ θέμα που συνειρμικά μας φέρνει στο νου θλιβερές εμπειρίες ως προς τη *διαχείριση της πολιτισμικής ταυτότητας του χώρου* από τους τοπικούς άρχοντες. Έχει ήδη αρχίσει η σταδιακή κυριαρχία του τσιμέντου στην ελληνική ύπαιθρο, που θα κορυφωθεί –καταλυτική– λίγα χρόνια αργότερα, στη «χουντική» δεκαετία του 1970...

- Η επιστροφή των φοιτητών στα αστικά κέντρα –και δη την Αθήνα και τον Πειραιά– τον Σεπτέμβριο βάζει ένα καινούργιο διχοτομικό όριο ανάμεσα στον *καλοκαιρινό* και τον *χειμωνιάτικο* χρόνο των κατοίκων του χωριού,¹⁶¹ αυτών «που μένουνε και περιμένουνε» τα επόμενα Χριστούγεννα πια ή το Πάσχα να ξαναδούν τα παιδιά τους. Έτσι, δεν αποκτούν πλέον την αίσθηση του χρόνου ορίζοντάς τον αποκλειστικά μέσα από τις παραγωγικές τους διαδικασίες (σπορά, τρυγητός, θερισμός, κ.λπ.),¹⁶² αλλά με μια επώδυνη γι' αυτούς στιγμή, την (παροδική ευτυχώς) ξενιτιά - απουσία των παιδιών τους κάθε αρχή Σεπτεμβρίου.

157. *Καρπαθιακή*, φ. 43 (Απρ. 1956), σελ. 3.

158. *Καρπαθιακή*, φ. 20 (Μάιος 1954), σελ. 3.

159. *Καρπαθιακή*, φ. 25 (Οκτ. 1954), σελ. 2. Να εκληφθεί – παρακαλώ – όπως ακριβώς γράφεται: για τις ανάγκες της τοπικής μητροπόλεως.

160. *Καρπαθιακή*, φ. 49 (Νοέ. 1956), σελ. 3.

161. *Καρπαθιακή*, φ. 48 (Οκτώβ. 1956), σελ. 3.

162. Βλ. Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο...*, ό.π., κεφ. Β.